

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Наприкінці січня 2008 року, за ініціативи та підтримки Представництва Організації Об'єднаних Націй в Україні, Український центр вивчення історії Голокосту, за участю Міністерства закордонних справ і Міністерства освіти та науки України, провів в Києві "круглий стіл" на тему: **"Українське суспільство та пам'ять про Голокост: освітній аспект"**. Зустріч було присвячено Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту, який, за рішенням ООН, з 2006 року щорічно відзначається 27 січня. Саме в цей день було звільнено нацистський табір смерті Аушвіц в польському місті Освенцім.

Уперше в нашій країні День пам'яті жертв Голокосту було відзначено на державному рівні проведенням такого заходу. Саме тому ми друкуємо в цьому номері бюлетеня деякі доповіді, що пролунали під час "круглого столу". Ми переконані, що ці матеріали стануть в нагоді нашим колегам-викладачам, які присвячують свою діяльність збереженню пам'яті про Голокост на теренах України

Від редакції

ПРОПОЗИЦІЇ

ДО МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ТА МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ

УЧАСНИКІВ "КРУГЛОГО СТОЛУ", ЩО БУВ ПРИСВЯЧЕНИЙ МІЖНАРОДНОМУ ДНЮ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ — "УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ: ОСВІТНІЙ АСПЕКТ".
28 СІЧНЯ 2008 року, м. КИЇВ

підготовлені Українським центром вивчення історії Голокосту

Ми, учасники "круглого столу", який було ініційовано Представництвом Організації Об'єднаних Націй в Україні та присвячено Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту, звертаємось до Уряду України, до Міністерства освіти і науки України та Міністерства закордонних справ України щодо перспектив розвитку вивчення та викладання теми історії Голокосту в навчальних закладах нашої країни.

Ми, учасники "круглого столу", є представниками різноманітних освітнянських, навчальних, наукових закладів України, громадських організацій, науковці, викладачі університетів, вчителі середніх шкіл, студенти, журналісти, громадські діячі, вва-

жаємо, що історія Голокосту на теренах України, трагічна доля українського єврейства під час нацистської окупації України в 1941 — 1944 роках, — невід'ємна складова історії України часів Другої світової війни, а також найжахливіша частина спільної трагедії українського народу в добу нацизму та інтегральна частина історії Європи та світу ХХ ст. Саме тому вважаємо абсолютно прийнятним повноцінне викладання цієї теми, як частини світової та власної історії, в середніх та вищих навчальних закладах України.

Заради виконання цієї ідеї ми, як представники громадянського суспільства нашої країни, пропонуємо владним інституціям нашої держави, зокрема Міністерству освіти і науки України та Міністерству закордонних справ України, сприяти наступним діям:

— протягом 2008 року сприяти входженню України до організації International Task Force (Міжнародна комісія зі збереження пам'яті про історію Голокосту шляхом дослідження та викладання цієї теми). Членство в ІТФ зробить можливим отримання українськими освітянами найсучасніших матеріалів, методик викладання теми Голокосту, а також їхню участь в навчально-методичних семінарах, конференціях, стажуваннях у найвідоміших центрах з цієї проблематики, обмін досвідом з колегами з інших країн;

— в Державних програмах МОН України для середніх навчальних закладів з історії створити реальну можливість для навчання цієї теми в шкільних історичних курсах з історії України та Всесвітньої історії. Також сприяти затвердженню в навчальних планах шкіл України факультативних курсів з цієї проблематики. Долучати до цього процесу фахівців, громадські, академічні, на-

укові та освітянські організації, що мають досвід і професійно займаються цією проблематикою;

— запровадити в усіх Інститутах післядипломної освіти МОН України постійні курси лекцій з історії Голокосту під час підвищення кваліфікації для вчителів історії та інших суспільних дисциплін, а також для директорів шкіл, методистів та управлінців на основі розроблених Програм нового покоління. Створити умови для повноцінного викладання спецкурсів з історії Голокосту в вищих навчальних закладах України, зокрема на історичних факультетах. Долучати до цього процесу фахівців, громадські, академічні, наукові та освітянські організації, що мають досвід та професійно займаються проблематикою Голокосту;

— сприяти вивченню та викладанню історії Голокосту в школах та університетах не тільки в рамках курсів з історії, але й в курсах інших суспільних дисциплін, зокрема української літератури, зарубіжної літератури, права, політології, культурології, соціології, психології. Заохочувати створення інтегрованих і міждисциплінарних курсів;

— сприяти вивченню та викладанню теми історії Голокосту в контексті історії ХХ ст., історії інших трагедій та геноцидів;

— МОН та МЗС України мають можливість на постійній основі підтримувати ініціативи та реальну діяльність недержавних громадських науково-освітянських організацій України, що вже

багато років професійно працюють на ниві досліджень та викладання цієї тематики.

Ця підтримка може виражатися в допомозі та офіційній підтримці (офіційні листи міністерств, державні сертифікати, дипломи, міністерські грифи на навчальну літературу, ресурсна підтримка тощо) вже існуючих всеукраїнських та регіональних періодичних заходів (шкільних, студентських конкурсів, навчально-методичних та наукових конференцій і семінарів для викладачів й вчителів, екскурсій, тематичних постійних та пересувних виставок, польових дослідницьких шкіл для студентів та учнів, молодіжних історичних літніх таборів тощо), наукової, навчальної, методичної літератури, що вже видана та готується до видання центрами та організаціями, що професійно працюють в царині збереження пам'яті про Голокост у нашому суспільстві й державі; сприяти розвитку сучасних технологій та форм викладання цієї теми. Сьогодні такі форми вже почали діяти, проте вони також потребують державної допомоги і підтримки.

Ми, учасники "круглого столу", переконані, що наш Уряд, зокрема Міністерство освіти і науки та Міністерство закордонних справ України, повністю підтримують наші рекомендації та пропозиції, бо всі ми (суспільство, держава, громадяни України) маємо відповідати за пам'ять про власну історію. А історія Голокосту — це частина нашої власної історії.

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СТАН ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Учасники Круглого столу Мирослав Попович та Анатолій Подольський

Якщо ми говоримо про актуальність вивчення та викладання трагічної історії євреїв на теренах України в добу Другої світової війни та нацистської окупації, то ми повинні усвідомити мотиви цієї актуальності. Я бачу таких мотивів декілька.

Перший, і, мабуть, основний — якщо ми приймаємо тезу про українське суспільство як поліетнічне та багатокультурне, що складається з історії та культури українців, росіян, євреїв, поляків, кримських татар і багатьох інших національних спільнот чи меншин, у такому разі історія Голокосту на українських землях бачиться не тільки складовою сторінкою історії єврейського народу, але й частиною історії України ХХ ст., історії Другої світової війни на українських землях.

Саме тому актуальність вивчення цієї проблематики визнається тезою, що історія Голокосту — це частина власної української історії. Як писав молодий німецький історик Гвідо Кноп: "...ми відповідальні за пам'ять про власну історію..."

Щодо інших мотивів актуальності педагогічних студій з цієї теми, то можна вказати ще декілька важливих моментів. На жаль, ми повинні констатувати факт присутності в українському соціумі та в державі проявів ксенофобії, міжетнічної інтолерантності та, зокрема, антисемітизму. Можливо, розумне, виражене і осмислене викладання історії Катастрофи європейського єврейства, зокрема складної долі українського єврейства, поступово, обережно сприятиме зниженню антисемітських настроїв. Але лише в тому випадку, якщо це робиться з позицій правдивих, що не переслідують мети "остаточного розв'язання..." всіх питань...

Освітянська діяльність Українського центру вивчення історії Голокосту протягом останніх п'яти років має вже позитивний досвід та приклади саме такого підходу. До речі, якщо проаналізувати останні наради, конференції, семінари ОБСЄ чи Ради Європи з проблематики ксенофобії, то ми побачимо, що майже скрізь освіта в царині історії Голокосту розглядається як засіб запобігання проявам національної нетерпимості.

Як наслідок таких підходів, в останні часи в Україні, а в інших країнах нашого континенту вже близько десяти років, розвинулися педагогічні проекти, що спрямовані на виховання толерантності на прикладі викладання історії Голокосту. Ці проекти мають різні моделі та форми, але за змістом всі спрямовані на формування міжнаціональної толерантності в суспільстві. Останнім часом історія Голокосту стає певною парадигмою, певними критеріями та методологічним інструментом для осмислення та викладання історії інших геноцидів та трагедій, яких зазнало людство протягом ХХ ст.

Тема з історії Голокосту, трагічної загибелі єврейських громад країн Європи та України в добу нацизму та Другої світової війни,

з кінця 90-х років була включена в офіційні курікулуми (програми) середніх навчальних закладах, в курси Всесвітньої історії та історії України.

У 2000 році Міністерством освіти і науки України було прийнято рішення рекомендувати університетам ввести спецкурс з історії Голокосту в Європі та в Україні. Цей факт був пов'язаний з Міжнародною конференцією в Стокгольмі, що відбулася в січні 2000 року, на якій Україна приєдналася до Декларації про збереження пам'яті про Голокост в сучасному світі шляхом дослідження та викладання цієї теми.

З 2006 року в екзаменаційних білетах з історії України для випускних класів середніх загальноосвітніх шкіл з'явилася питання з цієї теми. Усі ці заходи мали, безумовно, позитивний результат, надавши можливість вчителям історії викладати тему Голокосту, але Міністерств освіти і науки України не сприяло створенню умов для професійної підготовки викладачів з цієї теми та виділенню у Державних програмах достатньої кількості навчальних годин, що давало б можливість краще засвоїти тему.

Отже, сьогодні в Україні склалася ситуація, коли, формально, з боку держави, в особі Міністерства освіти і науки, немає перешкод для викладання теми історії Голокосту та водночас можливостей (кількість навчальних годин, навчальна література, підготовка вчителів тощо) також не створено.

Починаючи з 1991 року існувала та існує абсолютно відкрита можливість вивчати та викладати цю проблематику в межах неформальної освіти, використовуючи будь-які форми навчання як викладачів, так і учнів. З 1997 року, коли дослідження історії Голокосту в українській історичній науці досягли певного рівня, а в країні з'явилися фахівці з цієї проблематики, розпочався поступовий процес презентації даної теми, а також методології та методики її викладання для вчителів і викладачів вищих навчальних закладів. Цей процес був ініційований здебільшого громадськими єврейськими організаціями України, які запрошували до такої діяльності істориків та викладачів, що вже мали досвід та стали фахівцями з вивчення та викладання теми Голокосту. Причиною таких дій громади було те, що поступово сформувалося усвідомлення того, що пам'ять про Голокост та його осмислення повинні бути присутні не тільки в свідомості чи в історичній пам'яті українського єврейства, але й важливо, щоб в цілому в багатоетнічному українському суспільстві сформувалося усвідомлення того, що історія Голокосту — це частина нашої загальної історичної пам'яті, частина історії України ХХ ст. Унаслідок саме такого концепту, з середини 90-х років на теренах України (передовсім в Києві, а також в інших містах) було проведено низку навчально-методичних семінарів для вчителів історії середніх навчальних закладів, а також видано перші навчальні посібники. Усе це було зроблено завдяки фінансовій підтримці різних громадських та освітянських проектів. Іноді ці семінари підтримувало Міністерство освіти і науки України, звісно, не фінансово, але дана підтримка полегшувала участь вчителям в таких семінарах.

Різноманітні навчально-методичні семінари та взагалі освітянські проекти з історії Голокосту в цей період реалізовувалися в країні переважно загальноукраїнськими єврейськими громадськими організаціями. Тут варто відзначити найбільш впливові проекти, присвячені викладанню теми Голокосту наприкінці 90 років. Передовсім це проекти Асоціації єврейських общин й організацій (Ваад України) та Центру єврейської освіти України. Принаймні маємо в цей період два значних проекти Вааду щодо вивчення проблематики Голокосту: серія навчально-методичних семінарів для вчителів історії з усіх регіонів України. Такі семінари було проведено в 17 областях України.

Саме Ваад України та Центр єврейської освіти започаткували щорічний всеукраїнський шкільний конкурс творчих та дослідних робіт "Історія та уроки Голокосту" (з 2003 року цей конкурс щорічно проводить Український центр вивчення історії

Голокосту). З 2002 року, після створення міжнародної громадсько-політичної організації Євро-Азійський Єврейський конгрес, який було створено також за участі Вааду України, український досвід викладання теми Голокосту для вчителів історії та суспільних дисциплін було перенесено в країни Кавказу та Центральної Азії. Саме ЄАЄК був ініціатором та організатором міжнародного громадського освітянського проекту "Уроки Голокосту — уроки толерантності", метою якого стало виховання міжетнічної толерантності на прикладі історії Голокосту. В рамках цього проекту були проведені вчительські семінари в Грузії, Вірменії, Казахстані, Азербайджані, Узбекистані, Білорусі, Молдові та Киргизстані. Всі ці семінари проводилися ЄАЄКом спільно з Українським центром вивчення історії Голокосту та за підтримки місцевих міністерств освіти.

З 2000 року, зі створенням в Україні громадських науково-освітянських центрів з вивчення історії Голокосту на теренах України (Фонд "Ткума", Дніпропетровськ, 2000 рік; Український центр вивчення історії Голокосту, 2002 рік) ситуація якісно змінилася. В Україні поступово стала вибудовуватися система неформальної освіти в царині історії Голокосту (постійні семінари для вчителів шкіл, щорічний загальноукраїнський шкільний конкурс, семінари для викладачів університетів, семінари та наукові школи для студентів, конференції тощо), що вплинула на формальну освіту. Почалося викладання цієї теми в межах викладання історії Другої світової війни тими викладачами, що були слухачами цих семінарів. Щодо студентів, то одним з найважливіших наслідків формальної освіти став той факт, що після участі в конференціях, семінарах, наукових та польових школах частина з них, ставши аспірантами, обрала дослідження цієї проблеми як свою наукову роботу.

З 2002 по 2007 рік в Україні, завдяки допомозі організацій із за кордону, розпочалися ґрунтовні міжнародні освітянські проекти. Найвпливовішими з них були: проект "Навчання толерантності на прикладі історії Голокосту" (головна організація — Музей "Дім Анни Франк", з українського боку — Український центр вивчення історії Голокосту, Всеукраїнська Асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін "Нова Доба", фінансування Міністерства добробуту, культури та спорту Королівства Нідерландів, проект продовжено до 2009 року, без допомоги МОН України). У межах цього проекту: семінари, виставки, конкурси, видання книжок (13 найменувань за п'ять років) для вчителів і учнів усіх регіонів України. Інший проект — "Назви своє ім'я" (2007-2008 роки) — також загальноукраїнський освітянський проект, що включає в себе навчально-методичні семінари для вчителів історії та гуманітарних предметів по всіх регіонах, семінари будуються за абсолютно оригінальною методикою: методологія використання відео джерел при вивченні теми Голокосту та взагалі проблеми тоталітаризму та міжетнічної інтолерантності протягом ХХ ст.

Учасники проекту отримують відеофільм зі свідченнями очевидців, навчальний посібник до фільму та методики роботи з такими матеріалами (головна організація — Інститут візуальної історії Університету Південної Каліфорнії, з українського боку — Всеукраїнська Асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін "Нова Доба", Український центр вивчення історії Голокосту, фінансування проекту здійснює Інститут візуальної історії та Фонд Віктора Пінчука).

Новий проект, що розпочався з лютого 2008 року, включає навчальні матеріали з проблем антисемітизму, ксенофобії та дискримінації на прикладі історії Голокосту. Головна організація — Музей "Дім Анни Франк", з українського боку — Український центр вивчення історії Голокосту, фінансування здійснює ОБСЄ.

З 2006 року з України для підвищення кваліфікації з цієї проблематики на двотижневі семінари до Інституту Яд-Вашем (Єрусалим) відправляються групи викладачів з України (дві групи підготував Український центр вивчення історії Голокосту, одну —

Фонд "Ткума"). Враховуючи те, що Україна допоки не є учасником ІТФ, в українських освітян, які зголосилися на вивчення теми Голокосту, виникають складнощі щодо різних форм підвищення кваліфікації.

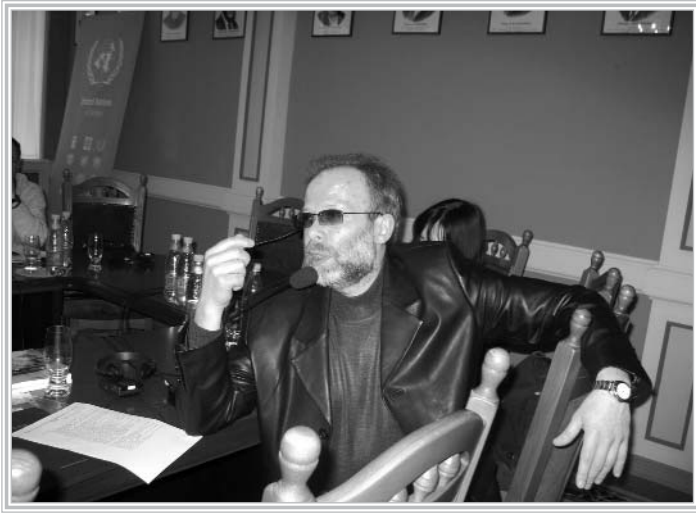
Сьогодні, аби всі ці зусилля не були марними, громадські наукові та освітянські організації, вчителі та викладачі університетів потребують допомоги з боку державних структур. МОН України може суттєво покращити ситуацію з викладанням цієї теми, якщо дана тема буде офіційно включена в навчальні плани

всіх регіональних та обласних Інститутів післядипломної освіти як обов'язкова, а також в навчальні плани вищих навчальних закладів буде включено офіційно спецкурс з історії Голокосту. Також МЗС України може зробити реальні кроки щодо вступу України в ІТФ.

Є слабка, проте все ж надія, що ці зусилля не будуть марними для нашого суспільства.

Анатолій Подольський, к.і.н.,
директор Українського центру вивчення історії Голокосту

ФОРМАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ: МІСЦЕ ТЕМИ ГОЛОКОСТУ В НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ МОН УКРАЇНИ

Цей невеличкий огляд присвячено викладанню теми Голокосту в сучасній українській школі. Точніше, які формальні вимоги діючих програм і які можливості надають діючі підручники пересічному українському вчителю в цьому питанні.

Звичайно, цей огляд не претендує на вичерпну повноту. В ньому розглянуто лише найбільш поширені в українських школах підручники. Оскільки нас цікавлять тенденції, а не порівняння, прізвища авторів не вказуються.

Для більш виразного виявлення саме тенденцій, українські посібники розглянуто в порівнянні з британськими і німецькими. Підручники цих країн взято саме тому, що формально вони в своєму відношенні до Голокосту знаходяться немовби на протилежних полюсах: Німеччина має до цього безпосереднє відношення, а Британія, навпаки, історичної вини в цьому питанні не має.

I. Програмні вимоги

Нагадаю, що в радянській школі питання Голокосту не розглядалися. Старанно оминався і сам термін. Українська школа перших років незалежності України успадкувала цей підхід. Але вже незабаром в діючих програмах, в першу чергу з Всесвітньої історії, з'явився термін "Голокост". Тема Голокосту з'явилась також і в екзаменаційних білетах для учнів 11 класів (нині — "Державна підсумкова атестація").

Діюча нині Програма з Всесвітньої історії передбачає, здавалося б, вивчення теми Голокосту:

Тема 1. Друга світова війна (1939—1945 роки)

Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору.

Нацистський "новий порядок" у Європі. Голокост. Рух Опору, його політична орієнтація та форми боротьби.

Взявши до уваги всі супутні фактори, можемо констатувати, що це вивчення носить формальний характер: Голокост в Програмі згадується, але вимоги не визначаються, часу для вивчення Другої світової війни замало, традиція і вимоги такі, що бага-

то часу відводиться на вивчення власне військових питань. Отже, на питання Голокосту в сумлінного вчителя часу практично немає.

Діюча ж Програма з історії України дуже нагадує радянські програми, в яких, нагадаю, не згадувалося про геноцид євреїв, а йшлося про масові розстріли і терор **проти радянських людей:**

Тема 1. Україна під час Другої світової війни (1939—1945 роки)

*Окупаційний режим і розгортання руху Опору в Україні. Розчленування України. План "Ост". Нацистський "новий порядок". **Концтабори і масові розстріли.** Економічне пограбування України. Вивіз працездатного населення на каторжні роботи до Німеччини.*

Зазначу, що необхідно чітко уявляти, що таке Програма для сучасного українського вчителя. Він зобов'язаний її виконувати. Але діюча Програма вимагає в нього, фактично, тільки згадати про Голокост. До того ж можна обмежитись саме формальною згадкою. При цьому Голокост в такому випадку буде чимось далеким, зовсім недотичним до історії України. Знаючи психологію учнів, зазначу, що при такому підході, спитавши учня, наприклад, чи має відношення Бабин Яр до Голокосту, він, швидше за все, відповість, що ні.

Разом з цим, Програма в такій редакції дає і достатньо свободи вчителю. При бажанні, він може приділити вивченню теми Голокосту і значно більше уваги.

Дана Програма доживає останні роки. Зараз відбувається перехід на 12-річний термін середньої освіти. Програми для 12-річної школи вже готові. Що ми бачимо в них? У Програмі з Всесвітньої історії для 12 класу на вивчення Другої світової війни відводиться 8 годин (разом з уроком узагальнення і уроком тематичного оцінювання). При цьому зі змістовної частини термін Голокост зник. Натомість в переліку "державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів" зазначено, що учень повинен "тлумачити, співвідносити і застосовувати" ряд понять і термінів, серед доволі хаотичного переліку яких бачимо і термін Голокост.

Програма з Історії України, навпаки, включає термін Голокост в змістовну частину, не конкретизуючи, які вимоги до учнів ставляться відносно цього поняття.

Отже, як бачимо, суттєвих змін не відбулося. Враження таке, що автори програм розуміли, що не можна не включити в них тему Голокосту, але зробили це абсолютно формально.

У такій ситуації пересічний вчитель орієнтується на підручник. Автори підручників, власне, найчастіше вирішують, в яких обсягах і як саме трактувати змістовні компоненти програм.

II. Підручники

Підручників існує декілька. Вчитель має можливість обирати. Але на практиці ситуація простіша: використовується той підручник, який є в шкільній бібліотеці. Тому, в першу чергу, розглянемо саме ті підручники, що найчастіше там зустрічаються. Тобто, найбільш поширені в Україні.

Ось так виглядає сторінка підручника з Всесвітньої історії, де описується Голокост (підкреслено).

§ 4. ПОСИЛЕННЯ БОРОТЬБИ В ОКУПОВАНИХ КРАЇНАХ ПІД ВПЛИВОМ ПЕРЕМОГ СОЮЗНИКІВ

Які території протягом 1939–1942 рр. окупували Німеччина, Італія, Японія? Які цілі ставили перед собою агресори, загарбачи територій інших країн?

ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

Здійснюючи агресію в Європі, Азії й Африці, країни Тройстого паكتу проводили жорстоку окупаційну політику, яка включала насильство, експлуатацію та пограбування повоєнових народів, жорсткі знущання, терор і масове винищення населення. Претенденти на світове панування, виходячи з расових теорій, проголошували про встановлення "нового порядку", суть якого зводилася до ліквідації великих прав людини та демократичних свобод, до грубого насильства і безправ'я, геноциду щодо "неповноцінних народів" – слов'ян, євреїв, циган. Гітлерівці намагалися таким чином розширити "життєвий простір" для "арійської нації". Для знищення "неповноцінних народів" створювалися спеціальні концтабори, найбільшими з яких були Освенцім, Майданек, Тремблінка, Дахау, Бухенвальд. У них під час війни перебувало до 18 млн осіб – військовополонених, учасників руху Опору різних національностей, депортованих та інших жертв нацизму. В січні 1942 р. було затверджено план фізичного винищення всіх євреїв з окупованих країн Європи у концтаборах, на важких фізичних роботах і у газових камерах. Ця нацистська політика отримала назву "голокост".

Фашисти заганяють євреїв у гето

Не можу не навести власне текст: "Претенденти на світове панування, виходячи з расових теорій, проголошували про встановлення "нового порядку", суть якого зводилася до ліквідації великих прав людини та демократичних свобод, до грубого насильства і безправ'я, геноциду щодо "неповноцінних народів" — слов'ян, євреїв, циган. Гітлерівці намагались таким чином розширити "життєвий простір" для "арійської нації". Для знищення "неповноцінних народів" створювались спеціальні концтабори, найбільшими з яких були Освенцім, Майданек, Тремблінка (так в тексті!) — Ю. К.), Дахау, Бухенвальд. У них під час війни перебувало до 18 млн. осіб — військовополонених, учасників руху Опору різних національностей, депортованих та інших жертв нацизму. В січні 1942 року було затверджено план фізичного винищення всіх євреїв з окупованих країн Європи у концтаборах, на важких фізичних роботах і у газових камерах. Ця нацистська політика отримала назву "голокост"."

Утримуюсь від коментарів. Зазначу лише, що учень, який за допомогою цього підручника спробує зрозуміти, що ж таке Голокост, навряд чи зможе це зробити. Занадто вже внутрішньо суперечливий наведений фрагмент.

Автори вміщують також ілюстрацію, але краще б вони цього не робили! Це знамените фото 1943 року, що зроблене при ліквідації Варшавського гетто. А підпис під фото такий: "Фашисти заганяють євреїв у гето". Відверто кажучи, це виглядає якимось зловісним блюзнірством.

Для порівняння наведемо як відображено тему Голокосту в британському підручнику: Це — лише 2 сторінки. Усього їх 4. Зверну увагу на три речі.

The most horrible crime ever committed in the whole history of the world! How? Why?

From murder to genocide

The systematic killing of six million Jews is the most heinous crime in the history of the world. It was a genocide, the deliberate and systematic destruction of a race.

Map showing concentration and death camps in Europe

THE MOST HORRIBLE CRIME EVER COMMITTED IN THE WHOLE HISTORY OF THE WORLD! HOW? WHY?

How did the Jews resist?

Despite the odds, many Jews resisted the Nazis. They hid, fought, and organized resistance movements.

PHOTO: A group of people, possibly resistance fighters.

1. Саму постановку проблеми (заголовок): "Найстрашніший злочин у світовій історії: ЯК? ЧОМУ?".
2. Окремий підрозділ присвячено єврейському спротиву.
3. Суто британський стиль викладання: мінімум нарративного тексту — максимум ретельно відібраних і дидактично опрацьованих джерел (в широкому розумінні цього слова — від текстів до фото і карт).

Як кажуть, "відчуйте різницю". Аналогічну ситуацію маємо й з підручниками з історії України. В найбільш поширеному серед них термін "Голокост" не згадується. А те, що може бути трактовано, як його характеристика, зведено до такого собі пасажа:

"Місцеве населення, в тому числі українці, росіяни, євреї та інші, підлягали витісненню і навіть фізичному винищенню. Сотні тисяч жителів великих міст України стали жертвами організованого окупантами голоду. Протягом 103 тижнів окупації кожного вівторка і п'ятниці у Бабиному Яру в Києві розстрілювали людей різних національностей, переважно євреїв. Свій "Бабин Яр" був у кожному великому місті України. Всього в перші місяці окупації жертвами нацистів стали 850 тисяч євреїв. ... всього в Україні було вбито і замучено 3,9 млн. цивільного населення, понад 1,3 млн. військовополонених, 150 концентраційних таборів, владштованих в Україні, перетворились в страхотливі "фабрики смерті".

Це — все! Кожна теза з цього уривку може стати об'єктом окремого аналізу, але це не є зараз моїм завданням. Зазначу лише, що учень, прочитавши це, аж ніяк не буде пов'язувати тему Голокосту з Україною. Та й уявлення про трагедію українського єврейства в нього будуть, м'яко кажучи, дуже фрагментарні.

Для порівняння: як відображено тему Голокосту в німецькому підручнику.

3.3 Holocaust — Show

1928-1991 Auf der "Judenstraße" in München...

1941-1942 Die Juden in München...

1941-1942 Die Juden in München...

3.2 Mikhal — Show

1919-1941 Die Juden in München...

1941-1942 Die Juden in München...

1941-1942 Die Juden in München...

Усього 6 сторінок. У цьому підручнику набагато більше нарративного тексту, ніж у британському. Він більш академічний, але загалом тему відображено досить повно. Вже сама назва подає два варіанти: "Голокост — Шоа". Окремі підрозділи присвячені депортаціям, селекції, концтаборам і окремо Аушвіцу, Анні Франк тощо.

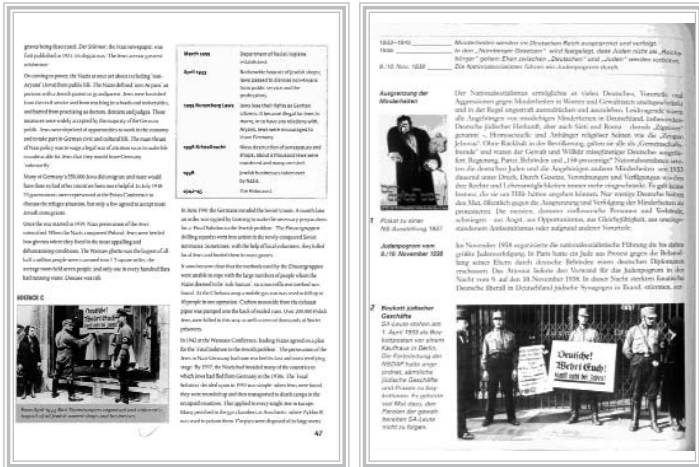
Відмінності, які бачимо, вражаючі. Варто зазначити, що в новіших (за часом написання, але не видання чи перевидання) підручниках темі Голокосту присвячено дещо більше тексту — на абзац або два. Принаймні згадано термін (в одному з них навіть згадано про гетто) і немає таких вражаюче некомпетентних (хочеться думати) суджень. Але і в них тему Голокосту автори висвітлюють немов "скрізь зуби". А найновіший підручник стверджує: "В Україні масові вбивства євреїв

почалися в Житомирі" (!). Мені здається, що авторам відомо про погроми у Львові та інших західноукраїнських містах, але...

III. Програми і підручники. Передісторія.

Ще одне вражає в наших програмах і підручниках як із Всесвітньої, так і з історії України. Майже повна відсутність єврейської теми до Другої світової війни. В одному з підручників для 10 класу автори, приділяючи достатню увагу ідеології та практиці нацизму, примудрилися навіть не згадати про антисемітизм і антієврейську політику Третього Рейху. Для цього, мабуть, треба було дуже постаратись.

Для порівняння наведемо британський та німецький підручники.

Це лише по одній сторінці. Насправді, і в одному, і в іншому цій темі присвячені окремі розповіді.

У німецькому курсі історії теми єврейсько-християнських взаємин та антисемітизму присвячені окремі сюжети як при вивченні історії Середніх віків, так і Нового часу. Аналогічно (хоча і дещо в меншій мірі) — в Британії.

В українських же курсах історії згадано хіба що тільки смугу осілості. Хоча, з огляду на те, як висвітлено Голокост на Україні, це теж видається цілком логічним.

Таким чином, можливості діяльності вчителя з вивчення теми Голокосту в рамках діючих програм та існуючих підручників дуже обмежені, якщо користуватись виключно програмою і підручником (а це норма для переважної більшості вчителів).

У той же час вчитель, який бажає дійсно вивчати тему Голокосту, не має офіційних перешкод, але існує низка проблем: навчальні матеріали, розподіл навчального навантаження тощо. Ці проблеми, звичайно, можна подолати — хоча б користуючись матеріалами Українського центру з вивчення Голокосту, з численними матеріалами з мережі Інтернет. Але для цього потрібно, по-перше, бажання вчителя, по-друге, — можливості. А вони, особливо в "глибинці", не такі вже й великі.

Ця проблема, звичайно, існує не тільки в Україні. Так, відомий методист Р. Страдлінг зазначає ("Викладання історії Європи ХХ ст."):

"Рада Європи готує комплект присвячених Голокосту навчальних матеріалів, який включатиме п'ятдесят досьє, що представляють Голокост у різних європейських контекстах — від німецької історії до історії євреїв. У ньому аналізуватиметься специфічний характер знищення нацизмом і націонал-соціалізмом євреїв Європи поряд з іншими проявами геноциду і злочинами проти людства щодо, наприклад, Рома/циганів, інвалідів і гомосексуалістів, у такий спосіб виправдовуючи вживання спільного для них терміна "Голокост".

Розробити і випустити комплект такого роду вкрай важливо: багато програм і підручників з історії заледве згадують цю тематику. Її рідко розглядають у більш широкому історичному і європейському контексті. Також важливо, щоб отакий комплект включав первинні і вторинні джерела, які б учні могли аналізувати, оцінювати й інтерпретувати на той самий спосіб, що було запропоновано для вивчення спірних питань.... Але є ще один аспект Голокосту. Це питання — дражливе, і має значення для добору педагогічних прийомів, що застосовує викладач".

Висновки і рекомендації

— ми не використовуємо європейський досвід і в цьому питанні наша Програма і підручники значно відстають від європейських;

— причини цього — недостатнє усвідомлення загальнолюдського характеру і потенціалу теми Голокосту;

— певна частка "вини" в цьому професійних істориків, які культивують вузько трактовану "етноценетричну парадигму", зводячи (свідомо чи несвідомо) історію України лише до історії українців;

— сказавши "А", потрібно сказати "Б". Якщо ми вивчаємо тему Голокосту, то потрібно робити це професійно.

На закінчення не можу не навести ще одну розлогу цитату з Р. Страдлінга:

"І автори публікації Ради Європи на тему Голокосту, і педагогічно-просвітники з Яд Вашем... погоджуються, що для викладачів ця тема може виявитися важкою, бо ж вони мають дуже уважно ставитися і до своїх вихованців, і до власних реакцій, а для цього треба виважено підходити до відповіді на різні прояви реакції учнів. Крім того, обидві групи знавців, здається, згодні з тим, що обмежитися у викладанні загальними місцями — подіями, датами, статистикою (що може видатися досить "безпечним" способом) — не обов'язково означає допомогти учню осмислити те, що відбулося. Багато школярів не зможуть просто так осягнути статистичні дані чи сприймати фотографії газових камер, а також живих і мертвих жертв, зняті в момент звільнення таборів. Розуміння приходить через спроби збагнути переживання людей шляхом знайомства з їхніми свідченнями, біографіями, листами, щоденниками, віршами і розповідями. Методисти з Яд Вашем рекомендують також, щоб викладачі заохочували школярів зважати на дилеми, що тоді стояли перед людьми. Наприклад, перед євреями в 30-х, що вважали себе невід'ємною частиною суспільства, у якому вони жили: Залишатися їм чи їхати? Якщо залишатися, то як реагувати на дедалі гірші умови існування своїх родин? Якщо їхати, то куди, і ЩО робити, якщо хтось з родини захоче залишитися? Живучи в гетто, як зберегти деякі ознаки нормального життя, людяності і власної гідності? Якщо вони виживуть у таборі, як примиритися з тим, що сталося, і будувати нове життя? Подібним чином можна розглядати й дилеми, що виникали перед тими, хто чинив опір, перед тими, хто виявився стороннім спостерігачем, тими, хто намагався допомогти в скрутні (іноді їх називають рятівниками чи праведниками), колабораціоністами і тими, хто коїв злочини".

Мені здається, що загальні підходи, сформульовані тут, повинні бути покладені в основу вивчення і осмислення теми Голокосту в Україні.

Юрій Комаров,
викладач історії Києво-Печерського ліцею №171 "Лідер"

РОЗМАЇТТЯ ПІДХОДІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

Сучасний стан міжнародних зв'язків України в різноманітних сферах життєдіяльності, вихід її у європейський та світовий простори, нові політичні, соціально-економічні та культурні реалії обумовлюють трансформаційні процеси в освітній галузі, про що свідчать нормативно-правові документи, прийняті урядом країни, а саме, Указ Президента України №1013/2005 "Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні", Національна доктрина розвитку освіти, Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), затверджена постановою Колегії МОН України та Президента АПН України №12/5 від 22.11.2001 р.

Відповідно до останнього документа, вектор шкільної освіти, спрямовуючись у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності школи, зумовлює принципіву необхідність переосмислення усіх факторів, від яких залежить якість навчально-виховного процесу, змісту, методів, форм навчання і виховання, системи контролю і оцінювання, управлінських рішень, взаємовідповідальності учасників навчально-виховного процесу.

У нашому суспільстві розпочався процес осмислення складної історичної спадщини Голокосту. Необхідно зауважити, що значну роль у цьому процесі відіграли та відіграють Український центр вивчення історії Голокосту (Київ, надалі — Центр), Всеукраїнський центр Голокосту "Ткума", (Дніпропетровськ, надалі — Ткума) та інші недержавні організації. Більш ніж 10-річний досвід навчання Голокосту в Україні дозволяє говорити про відносно високий рівень обізнаності українських педагогів з цієї проблеми, про це також зазначають співробітники Яд Вашему (завдяки 10-річній угоді між Центром і Яд Вашем дві групи українських вчителів проходили стажування в Єрусалимі, ще 1 група з України мала таку нагоду завдяки діяльності Ткуми). Таким чином, є надія, що процес інтеграції українського досвіду в світовий освітянський простір навчання Голокосту триватиме й надалі.

Аналіз наукової та педагогічної літератури в царині навчання історії Голокосту на теренах України протягом останніх п'яти років дозволяє зробити певні висновки:

- по-перше, в цій галузі накопичений значний досвід, який має наукове підґрунтя (історичний матеріал, що є надбанням вітчизняних і зарубіжних науковців: дисертаційні дослідження, монографії, наукові часописи тощо), та педагогічні, навчально-методичні матеріали (вчителями-практиками, методистами суспільних дисциплін були створені розробки серії уроків, елективних курсів вивчення історії Голокосту, проведено дні пам'яті, відкриті уроки, навчально-методичні семінари для вчителів за участю науковців, представників посольств інших держав, організовані польові школи з усної історії для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів, започатковані шкільні конкурси, дитячі табори, семінари-практикуми, конференції, гуртки, факультативні заняття, навчальні екскурсії тощо);
- по-друге, поширення інформації про історію Голокосту через педагогічні видання та методичні семінари сприяло зростанню кількості вчителів обізнаних з даною проблематикою;
- по-третє, процесу накопичення цього досвіду сприяла участь українських вчителів у грантових програмах, ініційованих урядом США, Ізраїлю, Нідерландів;
- по-четверте, як результат вищезазначеного, значно збільшилась кількість української наукової, методичної, художньої літератури, відеоматеріалів з проблематики, що є, як правило, ре-

зультатом грантових проектів. Постійно збільшуються фонди українських центрів за рахунок надходжень із-за кордону. Наприклад, лише в квітні 2007 року наукова бібліотека Центру поповнилась на 200 найменувань. Констатуємо, всі видання, як зарубіжні, так і вітчизняні, є результатом діяльності недержавних організацій або грантових програм в галузі навчання Голокосту, вони не мають грифа МОН, але сподіваємось, що державні інституції поступово будуть залучатися до цього процесу також;

- по-п'яте, оскільки до цих процесів держава ще не залучається, весь накопичений досвід залишається в просторі неформальної освіти.

Під неформальною освітою ми розуміємо цілеспрямовану структуровану діяльність поза рамками формальної системи, що здійснюється добровільно відповідно до обраної діяльності.

Проілюструємо, яким чином вищезазначене реалізується на рівні окремо взятого загальноосвітнього навчального закладу. Як приклад, розглянемо гімназію східних мов №1 міста Києва. Цей навчальний заклад був заснований у 1939 році як школа для дітей іспанських біженців. Сьогодні ж гімназія — член асоціованих шкіл ЮНЕСКО, в ній навчається 1200 учнів, які вивчають дві іноземні мови (одну з 8 східних мов та англійську) як профільні дисципліни. Завдяки неупередженому ставленню директора С. Ткаченко та наполегливій праці заступника директора з навчально-методичної роботи М. Савченка і колег-однодумців, цей навчальний заклад став майданчиком для поширення досвіду проведення позакласних заходів, присвячених вивченню історії Голокосту, для всього Святошинського району. Першим кроком плідної діяльності стало укладення угод про співпрацю між гімназією та організаціями, що працюють з цією темою. А саме:

- Український центр вивчення історії Голокосту (Київ);
- Всеукраїнський центр Голокосту "Ткума" (Дніпропетровськ);
- Інститут юдаїки (Київ);
- Центр єврейської освіти "КІНОР" (Київ);
- Єврейський Фонд України;
- Будинок-музей Анни Франк (Амстердам).

Другий крок — розробка проектів, що присвячені вивченню історії Голокосту.

Разом з Центром були організовані та проведені:

- виставки літератури для вчителів і учнів;
- виставки дитячих малюнків;
- виставка дитячих стінгазет українською та іноземними мовами (англійською, китайською, японською);
- перегляд фільму С. Буковського "Назви своє ім'я" з подальшим обговоренням. В обговоренні взяли участь дружина режисера Вікторія Бондар та студентки-стенографістки. Фільм надихнув молодь на глибокі роздуми щодо феномену історії Голокосту, історії життя реальних людей. Був сміх, сльози, розповіді про комічні та сумні ситуації, що виникали протягом зйомок фільму, серйозні міркування після його перегляду.
- День Пам'яті жертв Голокосту. Захід проведено 27 січня 2007 року на рівні співпраці недержавної організації та гімназії 27 січня. Сьогодні третій раз ми вшановуємо пам'ять жертв Голокосту. Приємно зазначити, що якщо в 2006 та 2007 роках ця дата відзначалася на рівні одного навчального закладу, то в цьому році вже залучилися МОН України, представництво ООН в Україні. Цікавим є досвід міждисциплінарного підходу до навчання історії Голокосту, це поєднання знань іноземної мови з зарубіжною літературою, історією, психологією, інформатикою, малюванням, художньою працею з історією вивчення Голокосту. Як

правило, на ці уроки запрошуюються наукові співробітники українських провідних інститутів, співробітники американського та ізраїльського посольств. Учні 10 класу працювали як з вербальними, так і візуальними джерелами інформації. Учні 7 класу робили творчий переклад вірша, виготовляли макет метелика і презентували свій проект. Протягом цього уроку лунали цікаві роздуми учнів про загальнолюдські цінності: життя, сім'я, любов до ближнього, честь, бажання жити тощо. Відверто кажучи, думки, що висловлювалися семикласниками, вражали своєю глибиною та відвертим філософським ставленням до реальності життя.

У минулому навчальному році був запроваджений міні-курс для учнів 7 класів Speaking sessions on Holocaust за участі волонтера Центру з Австрії В. Вюрта. На одній з сесій учні зробили спробу аналізу яким чином життя дитячих років Адольфа Гітлера вплинуло на формування його характеру. Використовувалися матеріали Яд Вашем, музеїв Голокосту Флориди та Вашингтону.

Результатом співпраці з Ткумою є участь наших учнів у:

- Всеукраїнських навчальних семінарах;
- наукових конференціях;
- конкурсах учнівських робіт;
- I-III Міжнародних наукових конференціях з історії Голокосту в Україні, майстер-класах "Вивчення історії Голокосту як усвідомлення трагедії крізь призму прав людини, прав дитини", що були проведені на базі гімназії разом з Інститутом юдаїки (Київ).

Центр єврейської освіти "КІНОР" та вчителі на базі гімназії східних мов №1 влітку 2007 року організували "Табір толерантності". Кожен день був присвячений певній країні, діти отримували

вали словнички, вчили вірші, танцювали, одним словом, долучалися до традицій та культури того чи іншого народу

На наш погляд, усі вищезгадані заходи мають спільні риси:

1. Використовуються форми і методи навчальної діяльності, що дозволяють виявити суб'єктивний досвід учнів;
2. Педагог стимулює учнів до висловлювань без побоювання помилитися чи дати хибну відповідь;
3. Створюються умови, що дозволяють учням виявляти ініціативу, самостійність, творчість;
4. Заохочуються прагнення знаходити свій спосіб роботи;
5. Створюється атмосфера зацікавленості кожного учня в результатах роботи групи.

Усі вищезгадані заходи відповідають таким дидактичним вимогам:

1. Чітко визначаються освітні завдання;
2. Заходи побудовані на основі закономірності навчального процесу;
3. Впроваджуються новітні технології пізнавальної діяльності;
4. Рационально поєднуються різноманітні форми і методи навчання.

Таким чином, на сучасному етапі в галузі навчання історії Голокосту в сфері неформальної освіти України накопичений суттєвий досвід, який необхідно осмислити, раціоналізувати та вивести на якісно новий рівень формальної освіти. Сподіваємось, що цьому процесу буде сприяти і зустріч за участю МОН, і найкращі досягнення в галузі навчання Голокосту стануть надбанням всієї педагогічної спільноти України.

*Марія Прокopcук,
викладач Гімназії східних мов №1 (Київ)*

ДИЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Перші роки викладання теми Голокосту студентам історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету спонукали нас до коригування первинного предмету спецкурсу. На сьогодні вони вивчають Катастрофу не в якості окремого предмету, а в контексті тих геноцидів, що відбулися в першій половині ХХ ст. Відповідно до цього, зрозуміло, скориговано і його назву.

Чим було зумовлене таке рішення? Передусім — неоднозначністю реакції студентів на вивчення Голокосту як окремого предмету. Її можна окреслити в таких параметрах:

- 1 — реакція позитивного сприйняття;
- 2 — сприйняття мовчазно-згоджувальне (ті, кому не принципово, що саме вивчається);
- 3 — в той чи інший спосіб демонстративно-протестне (студенти, які не приховували здивування тим, що вони, будучи представниками титульної нації, вивчають не трагедію українського народу 1932—1933 років, а геноцид "чужих").

Таким чином, перший досвід викладання Голокосту, як предмету окремого спецкурсу, засвідчив влучність вислову В. Їльге про атмосферу "змагання жертв" геноцидів у свідомості щонайменше частини студентів. Можна припустити, що такий наслідок формував і сам факт викладання теми катастрофи без паралельного вивчення Голодомору.

Особливості сприйняття предмету Голокосту засвідчили неготовність частини студентів усвідомити, що геноциду проти когось не буває, розуміти, що в параметрах загальнолюдських цінностей "геноцид завжди проти всіх" (М. Гефтер). Намагання досягти цього результату, реалізувати принцип виховання засобами навчання — першочерговий фактор, що спонукав змінити об'єктно-предметне поле спецкурсу.

До цього змушувало врахування того, що студенти не вивчають історії окремих націй. Чи не єдиний виняток — історія України, предмет якої прочитується передусім у дискурсі етнічної історії. Важливим для роздумів над сутністю змісту спецкурсу було й те, що в історії України, як і в історії всесвітній, де-факто відсутній "чужий". Його поява у процесі вивчення історії Голокосту, на наш погляд, викликає неоднозначну реакцію. Вона зумовлена відсутністю навиків бачити поруч із собою тих, хто відрізняється мовою, релігією, традицією тощо. Така робота — введення "іншого" до сюжетів суспільно-політичних процесів — повинна здійснювати при вивченні історії України хоча б на історичних факультетах.

До зміни предмету спецкурсу спонукало й врахування психологічного фактору. Адже поява в світогляді студентів "чужого" саме в час геноциду створює певний ризик: бачення ними євреїв у монохромному образі одвічної жертви. На тлі стереотипів, які, відверто кажучи, продовжують функціонувати в суспільстві, така перспектива є не зовсім бажаною.

Внесені зміни суттєво скоригували зміст спецкурсу. На сьогодні його мета визначається завданням реалізації порівняльного аналізу чотирьох геноцидів, що відбулися в першій половині ХХ ст.

Така корекція бачиться раціональною з кількох причин. Перш за все тому, що введення до спецкурсу проблеми Голодомору, враховуючи довготривале замовчування радянською владою цієї трагедії, є своєрідним компенсаторним чинником для студентів, які в своїй переважній більшості належать до титульної нації, актом історичної справедливості. Викладання теми Голокосту, паралельно з вивченням геноциду українського народу, вірмен і циган, є логічним, на наш погляд, з урахуванням тотожності сутності явища геноциду — злочину проти людства. В якості аргументації правомірності корекції спецкурсу назовемо й те, що осмислення Голокосту, поряд з іншими геноцидами, допомагає представити євреїв однією з націй, що безжалюбно скривджена тоталітарними режимами і людиноненавистницькими ідеологіями. Відтак здобути рівність з іншими народами за таким специфічним критерієм, як фактор етнічної упередженості, уникнути небажаної монополізації ролі жертв, зрештою — "здобути" рівність у цьому сумному статусі з тими націями, які зазнали геноциду.

Розширений предмет спецкурсу (геноцид вірмен, українського народу, євреїв і циган) окреслив нову дилему: стратегію його викладання. Першу з них умовно визначаємо вивченням геноцидів по "вертикалі". Йдеться про послідовне знайомство студентів з окремими злочинами проти людства, що реалізовується за хронологічним принципом. Друга стратегія — "горизонтальна": синхронне вивчення геноцидів (їх ключових компонентів), що реалізується за проблемним принципом.

Апробація "вертикальної" концепції викладання засвідчила її плюси, а водночас і вразливість. До позитиву зараховуємо те, що студенти послідовно вивчають сюжети окремих геноцидів. Це

сприяє освоєнню фактологічного матеріалу на належному рівні. Водночас саме в цьому криється недолік: засвоєння історичних фактів перетворюється в самоціль, а студенти "потопають" у фактичному матеріалі. Окрім цього, при вивченні перших геноцидів (вірмен у Османській імперії та Голодомору) втрачається можливість реалізувати їх порівняння з тими, що здійснені націоналістичним режимом, а отже, з'ясовувати особливості злочинів, що вчинені супроти окремих націй.

Переорієнтація на "горизонтальне" навчання, яке здійснюємо протягом двох останніх навчальних років, дає підстави констатувати його перевагу над "вертикальною". Це зумовлюється тим, що викладання здійснюється шляхом осягнення студентами вузлових проблем, що реалізується компаративним методом. Серед тем, які вивчаються в оновленому спецкурсі, — сутність явища геноциду, їх причини, геноцидогенне державне мислення, технології знищення жертв, поведінка останніх і спостерігачів на індивідуальному та груповому рівнях.

Відстоюючи твердження про перевагу "горизонтального" навчання над "вертикальним", зауважимо: перше значно актуалізує проблему активізації самостійної роботи студентів, які подекуди повинні вивчати "фактологічний ряд" самостійно. Задля успішності реалізації цієї мети ми використовуємо частину семінарських занять. Сподіваємося, це забезпечує досягнення бажаного результату.

Максим Гон,
д.п.н., в.о. професора кафедри всесвітньої історії,
завідувач кафедрою політичних наук
Рівненського державного гуманітарного університету

МІЖНАРОДНІ ПЕДАГОГІЧНІ ПРОЕКТИ В УКРАЇНІ

ПОНЯТЬ ДРУГОГО

(інтерв'ю с Юлією Смилянської)

Юлія Смилянська (перва слева) с группой гидов в Харькове

Трагическая история Анны Франк — девочки, погибшей в годы Второй мировой войны и ставшей одним из символов Холокоста, в особом представлении не нуждается. Дневник Анны, ставший "вторым Нюрнбергским процессом", открывший человечеству не мнение историков, а сердце подростка, чья судьба была переломана безжалостным колесом истории, необыкновенно популярен сегодня. В убежище, где два года девочка скрывалась от нацистов, после войны был открыт музей Анны Франк. Туда всегда стоит очередь...

Постепенно музей разросся в огромный Фонд Anne Frank House, просветительскую организацию, прилагающую массу усилий для воспитания толерантности... В какой-то момент стало понятно, что всех желающих эта крохотная комнатка-мемориал принять не сможет. Так родилась идея выставки "Анна Франк — урок истории". Экспозиция демонстрировалась в городах Германии и Австрии, затем в Балтике и Югославии...

Более трех лет выставка, подготовленная Anne Frank House и дополненная Украинским Центром изучения истории Холокоста материалами о еврейских детях Украины — жертвах Холокоста, путешествует по украинским городам. В 2004 году директор Института иудаики Леонид Финберг инициировал новый проект. Судьба Анны Франк — это история Холокоста, история крайней точки падения человечества. Институт в сотрудничестве с Фондом подготовили альтернативную экспозицию. Экспозицию о высших взлетах человеческого духа, о людях, вся жизнь которых стала образцом толерантности, взаимопонимания, служения человечеству и человечности.

Международный проект "Воспитание толерантности на примерах истории Холокоста" включает не только демонстрацию выставок. Это и семинары для учителей истории в каждом городе, в который приезжает экспозиция, а главное — это подготовка школьников-экскурсоводов — ровесников Анны Франк, которые, пропустив через сердце и душу ее дневник, рассказывают своим ровесникам, а иногда — учителям, родителям, журналис-

там и просто взрослым гостям выставки, о нацизме и Холокосте, о необходимости борьбы с любыми "фобиями"...

На сегодняшний день выставка "Истоки толерантности" посетила уже 10 городов Украины. О целях экспозиции, ее материальном и нравственном наполнении, наш разговор с куратором проекта Юлией Смилянкой.

— Юлия, проблема толерантности непроста для понимания и взрослого человека. Как удастся донести до подростков идеи, заложенные в экспозиции?

— Это действительно непросто. Если выставку "Анна Франк — урок истории" готовили методисты, привыкшие работать со школьниками, то "Истоки..." сделаны интеллектуалами для интеллектуалов. Адаптировать экспозицию к подросткам было безумно сложно. Но... дорогу осилит идущий.

Для начала мы сформулировали задачу. И стало понятно, что факты, безусловно, важная вещь, но если эта выставка станет очередным набором информации — она не нужна. Мы должны заставить подростка задуматься, поставить перед собой какие-то вопросы. Собственно, это восходит к иудейской традиции, где научить ребенка — это научить его задавать вопросы. И это главная цель экспозиции — побудить юного человека задуматься может ли он что-то сделать для понимания другого, и как это сделать.

Следующий шаг — попытка отобрать материал, который подросткам кажется важным и интересным. Ребята работают в группах, отбирают какие-то факты, спорят... После этого готовят свои презентации. Обычно получается что-то типа ответов на уроках. И тогда начинается работа над пониманием, осознанием и подачей материала.

Для начала мы разбираем ребят на группы, каждая из которых получает статью из Декларации прав человека и лист ватмана, на котором надо изобразить содержание этой статьи. Потом лист передается соседней группе, которая должна разобраться, что имелось в виду и дорисовать что-то от себя. Через несколько шагов (и через несколько минут, поскольку на изображение дается 2-3 минуты) каждая группа получает лист, с которого они начинали. И теперь им надо прокомментировать выполненное всеми изображение. Это простое и очень веселое упражнение заставляет проделать целый ряд очень полезных действий. Начнем с того, что все по несколько раз перечитывают Декларацию. Причем очень мотивированно! Надо понять, какую статью изобразила предыдущая группа! Так понимается первый принцип — информация, которую вы передаете людям, они должны хотеть получить.

Второй принцип заключается в том, чтобы передать информацию. Для этого необходимо хорошо разобраться о чем идет речь, а затем изложить — ясно и просто. Так, чтобы вас поняли. Потом надо понять других и принять то, что они нарисовали и прокомментировать уже как свое... Главный принцип подготовки материала для своей индивидуальной экскурсии — отбери материал, который тебя заинтересовал, вникни в суть, изложи просто и доступно... И сделай так, чтобы тебя захотели понять.

— И как это достигается в рамках экскурсии?

— Мы стараемся исключить всяческую дидактику, зато у нас много вопросов, диалогов и споров. К примеру, задается вопрос: толерантный человек в вашем понимании — это кто? Каждый дает определенный набор разных качеств, после чего экскурсовод подытоживает: вы все, говоря об одном и том же, понятии, или имели в виду нечто другое. Почему? Да потому, что все мы разные. А толерантность — это и есть признание права каждого на его инакость и самобытность. Далеко не тривиальная истина для наших школьников и вообще для бывшего "советского" человека. У

нас ведь "не такой, как все" — это почти оскорбление. Должно, наконец, прийти понимание, что быть индивидуальностью, не таким как все — это нормально.

— Насколько я знаю, именно Личность находится в центре экспозиции...

— Да, мы представляем Личности, и иногда возвращаем имена, которыми жители нашей страны должны бы гордиться.

Первые лица на выставке. Отец и сын Глаголевы. Да, тот самый отец Александр, к которому приходит Алексей Турбин, чтобы спросить, как жить дальше. А у Булгакова нет случайных деталей. Раз Турбин идет именно в церковь Николы Доброго, значит — когда в Киеве кому-либо надо было понять как жить дальше — шли к отцу Александру. Когда отмечали 30-летие ученой деятельности этого замечательного человека — интеллектуала, профессора Киево-Могилянской академии, в церкви собрались католические патеры, протестантские пасторы, муллы, раввины, профессора университета и перекупщики с Подола, студенты и старцы, все пришли, чтобы засвидетельствовать ему уважение. Для Глаголева не было разницы, кто нуждается в его помощи — профессор университета или перекупка. Почему? Ведь он говорил, что любовь к Богу — это главное и единственное, что достойно притяжения человеческой души. Но любовь к Богу без любви к божьему творению — лишь пустая декларация. И ради этого служения он был готов пожертвовать жизнью.

В 1905 году на Подоле еврейский погром. Пьяная разъяренная толпа идет крушить, ломать, убивать. Навстречу выходят два человека — Глаголев и его друг, священник Михаил Едлинский. Начинают молиться. И толпа останавливается. И начинает молиться вместе с ними. Погром остановлен. Подумайте, какой смелостью нужно обладать, чтобы выйти навстречу разъяренной толпе? А какой силой духа, чтобы эту толпу остановить?

Как удалось профессору теологии Глаголеву убедить присяжных в истинной подоплеке дела Бейлиса. Почему после революции судьба его была настолько трагичной? Зачем нужно было замучить на допросах до смерти человека, которым должна гордиться земля, его взрастившая. И народ, среди которого он жил. И что осталось от его трудов? Похоронен в братской могиле на Лукьяновском кладбище, труды сгорели. Осталась добрая память, мемориальная доска. И сын — Праведник народов мира Алексей Глаголев. Унаследовавший от отца главное — любовь к людям. Выросший на книгах и ученых беседах. Наверняка, как и булгаковские герои, считавшего, что жизнь так и пройдет, в тени киевских акаций... Но, увы, и для него "внезапно и грозно наступила история". Сын попа не нужен советской власти. Самые черные работы, нужда и лишения. И — всегдашняя готовность помочь людям. Это — наследство отца. Семьям репрессированных, крестьянам в голодоморе. И евреям города Киева. Тем, кто чудом не попал в Бабий Яр. За помощь им полагалась смерть. Не только ему — всей семье. Но — не мог иначе. В церкви, в которой он служил, остались бланки для крещения — еще один шанс спасти жизнь других. Однажды жена Глаголева отдает свой паспорт еврейской женщине — в оккупированном Киеве это был не просто смелый, а отчаянный поступок.

Следующий герой экспозиции не выходил навстречу бушующей толпе, не рисковал своей жизнью. Тем не менее, его умение бороться с судьбой, забыть свое горе ради помощи другим очень важно для осознания понятия "толерантность".

Василий Ярошенко, родившийся в забытой богом слободе, после тяжелой болезни в 4 года ослеп. Какая судьба могла ждать слепого мальчика в небольшом селе в 1893 году? В лучшем случае — доля слепого бродячего музыканта. Тем более,

способності к музице у него были. Мальчика отправляют в Москву, в школу для слепых, где он получает две специальности — шеточник и коробочник. Вот предел, отмеренный ему людьми. Василий Ярошенко этот предел сломал силой своего духа. Его горизонты недостижимы для большинства зрячих людей. Он выучил эсперанто, а затем английский, французский, немецкий, испанский, хинди и несколько десятков других языков и наречий, включая самые экзотические. Он объездил полмира. В Англии писал сказки на английском, в Средней Азии открывал школы для слепых... В 1914 году юноша уезжает в Японию, где изучает медицину, психологию, японский язык, литературу и учится игре на японских инструментах. Исполняет он, кстати, украинские народные песни и делает для презентации в Японии украинской культуры больше, чем многочисленные культурные атташе. Затем его настигла несчастная любовь, после которой, вместо того, чтобы впасть в депрессию, Василий начинает писать рассказы на японском языке. Он стал классиком японской литературы. В Японии дважды переиздается его трехтомник, а в императорском дворце, по свидетельству очевидцев, висит портрет Ярошенко.

1990 год был объявлен ЮНЕСКО годом Василя Ярошенко. Это фигура мирового масштаба. К сожалению, в нашей стране о нем почти забыли. Мы все ищем героев, которые могут стать примером. Может быть, ищем не там?

В отличие от Василя Ярошенко, имя и подвиг Януша Корчака известны многим. Но многие ли осознают, что именно этот грустный доктор впервые провозгласил "Ребенок — не будущий человек и гражданин. Он уже человек". И, как любой человек, имеет право на ошибку, на незнание, на тайну, на собственность и на многое другое... И немногие знают фразу, сказанную великим гуманистом незадолго до гибели. Когда у него спросили: "Доктор Корчак, война скоро закончится. И Гитлер, конечно, проиграет. Что Вы будете делать после войны?"

"Как что? — ответил он вопросом на вопрос. То же, что и всегда, открою детский дом для детей-сирот. Для немецких детей-сирот"... Вопросы понимания, прощения, гуманизма — как много для их осознания делал Януш Корчак. И как мало мы об этом помним...

Следующий лик, возникающий перед посетителями, — митрополит Андрей Шептицкий, духовный лидер, неугодный любому режиму. Потому, что всегда пытался отстоять права угнетенных и голодных, бедных и больных. Ради своего измученного народа он сидит в тюрьмах Австро-Венгрии, царской России, Польши. Вызывают его из тюрем не последние люди — Папа Римский, Александр Керенский, Владимир Короленко.

В 1939 году, когда в Западную Украину вошли Советы, был расстрелян брат митрополита со всей семьей. Шептицкий искренне считал, что хуже, чем советская власть, быть ничего не может. Именно поэтому он приветствует приход нацистов в 1941 году. Через несколько дней Шептицкий понимает, что происходит, но уже поздно — его послание опубликовано во всех газетах. Тем не менее, Шептицкий — один из немногих духовных лидеров, прямо обвинивших Гитлера в геноциде. Рискую жизнью, митрополит спас несколько десятков еврейских детей в студитских монастырях, и лично прятал раввина Давида Кахане.

— Один из блоков выставки посвящен другой эпохе и другому поколению — солидарности политзаключенных в ГУЛАГЕ.

— И это знаковый блок. Именно здесь мы можем говорить о возможности формирования гражданского общества. Показы-

вать, что в самых невыносимых условиях, в тюрьме и в зоне, при постоянном давлении режима, люди могут стать силой и противостоять системе. Но только в одном случае! Если они сумеют понять друг друга! Сумеют противостоять попыткам натравить их один на другого. Именно в советской зоне, объединившись, из бесправных ЗК люди превратились в мощную силу, которая смогла привлечь внимание к своим (нашим!) проблемам и обычателей в СССР и международной общественности.

Главная идея — взаимодействие и взаимопомощь заставляют мир измениться к лучшему. В советских лагерях ведь сложился настоящий интернационал — латыши, эстонцы, армяне, евреи, крымские татары. Только один пример солидарности. К заключенному Шепшеловичу приехала мать — пожилая женщина с больным сердцем — на единственное разрешенное в году свидание. Свидание запрещают! Украинская и еврейская молодежь в знак протеста объявили голодовку. А в зоне сложилось неписаное правило — если евреи и украинцы договорились — значит, дело стоящее, надо присоединяться. И вот уже голодает вся зона. И власти сдаются! Шепшеловичу разрешают свидание. Кстати, голодовка в зоне, где и так вечно голодают, а работа очень тяжелая, требует огромной силы воли и силы духа...

И еще один знаковый сюжет. В лагере мучают замечательно-го украинского поэта — Василя Стуса. Он слишком неслышим, слишком силен духом, поэтому уничтожить его можно двумя способами: морально — запретить писать, и физически, заморив бесконечными отсидками в карцере. Стус, конечно, все равно сочиняет стихи. До самой смерти в очередном карцере. Поэт не может этого не делать. А передать из зоны что-либо на волю практически не возможно! ЗАПРЕЩЕНО. Арье Вудка попал в зону 19-летним мальчишкой. За самиздат. Он и еще несколько заключенных пытаются наладить передачу написанного в зоне на волю. Кое-что удается. Но, увы, не всегда. А у Арье феноменальная память. Это позволило сохранить многие шедевры, созданные в лагере. Освободившись, уже в Израиле, он записал стихи В. Стуса, Е. Сверстюка, А. Резникова. Передал их в Мюнхен — в результате вышел первый сборник — "Поэзия з-за колючих дров". Так еврейский мальчишка сумел сохранить украинскую поэзию.

А дальше — история генерала Григоренко. Или Мустафы Джемилева? Именно это нам важно! Генерала Григоренко и Мустафы Джемилева. Блестящий генерал, имел все, что необходимо для "счастья" по советским меркам. И одну явно лишнюю для "системы" вещь — совесть. Именно обостренное чувство справедливости заставляет его заниматься безнадежным делом — защищать права человека в абсолютно неправовом государстве. Член московской Хельсинской группы, организатор украинской... Борец за права крымских татар. Это в те годы, когда большая часть населения вообще о таких вещах не знала. Или не хотела знать? Власть борется с Григоренко особенно изощренно! Психиатрическая лечебница, из которой выбраться практически невозможно. И Софья Калистратова — адвокат, тайно, от руки переписавшая медицинскую карту Петра Григоренко, молодой психиатр Семен Глузман, который осмелился сделать заключение о том, что генерал совершенно здоров. И Виктор Некрасов, который везет это заключение Андрею Сахарову. И Сахаров, дающий делу международную огласку... Освобождение Петра Григоренко — что это? Чудо? Или солидарность, слияние усилий нескольких людей, которые осмелились эти усилия проявить. И одна из последних просьб генерала — уже опального, из страны изгнанного, но с почетом принимаемого президентом Рейганом. О чем будет просить американско-

го президента смертельно больно́й немолодо́й настрадавшийс́я человек? Конечно о том, чтобы помо́гли освободить сидящего в тюрме борца за права крымских татар. Мустафу Джемилева. Когда открывали выставку "Истоки толерантности" в Киеве, Мустафа сказал: "Вы поймите, если бы не Петр Григоренко, не София Калистратова, не Семен Глузман, не Виктор Некрасов, не Андрей Сахаров, меня бы сегодня здесь просто не было... Я держал голодовку уже много дней. Выйти их тюрьмы у меня практически не было шансов..."

Для нас главное — именно эта цепочка людей, которая пере-
реза́ет толстые цепи, людей приковывающие. НО! Она может возникнуть тогда, когда люди научатся понимать друг друга. А чтобы понимать — надо уметь разговаривать. А еще — желательнó знать язык друго́го...

— И здесь мы подходим к третьему блоку выставки, представляющему интеллектуальный аспект толерантности.

— Именно так. Как раз с языков этот блок и начинается. Микола Лукаш — человек, который подарил своим соплеменникам всю мировую классику. "Декамерон" Бокаччо, "Дон Кихот" Сервантеса, "Фауст" Гете. Поль Валери, Гарсия Лорка, Флобер. Проза и поэзия всех школ, направлений, стилей. Переводил с двадцати языков (знал намного больше). Литератор уникального дарования! И человек уникальный. И судьба... До 4-х лет вообще не разговаривал. Это — к вопросу о критериях оценки развития ребенка. Нет, его не отправили в садик для слабообразованных детей. В 1924 году таких в местечке Кролевец на Сумщине просто не было. Зато был цыганский табор, который расположился на краю городка. И ребенок начал туда бегать. А потом ушел вместе с табором. А потом вернулся — обычным звонкогосым мальчишкой, свободно разговаривающим на цыганском языке. Вот так ломаются еще несколько стереотипов. Никто никого не крал! Сам ушел, затем сам вернулся. И о педагогике — было в цыганской педагогике что-то, позволившее снять блоки, заставляющие ребенка молчать...

А потом была тяжелая жизнь и постоянные попытки спастись. Во время оккупации еврейскую девушку Розу — от нацистов. Мадьярского солдата — от ложных обвинений в убийстве (для этого Лукаш выучил венгерский язык, чтобы помочь объясниться несчастному). А теперь можно спросить у слушателей: "Твой друг попал в беду, ты можешь ему помочь, но для этого нужно очень срочно выучить японский язык"... Много возникает мыслей! И о том, как это тяжело (даже ради друга, а тут — чужой незнакомый человек, может быть убийца, НО, может, и нет). И о том, что, выучив язык, можно спасти...

Николай Лукаш предлагает все новые эпизоды своей жизни. И возникают все новые вопросы. А, значит, и новые мысли! А для нас главное — чтобы люди мыслили. Вот тут неоценима последняя фигура на нашей выставке — Сергей Сергеевич Аверинцев. Филолог, культуролог, член-корреспондент Российской академии наук, глава Российской библейского общества, академик Папской академии общественных наук, почетный профессор Киево-Могилянской академии. Можно еще долго перечислять титулы и должности. А можно просто напомнить о премии сенатора Джованни Аньелли "За диалог между культурными вселенными". Тут уже размах космический. Впрочем — каждый человек — это тоже вселенная. И каждый народ. И каждая культура. А Сергей Сергеевич это не просто понимал — нам объяснить пытался. Для него понятие "чужая культура" просто не существовало. Он чувствовал себя как дома в Византии и в средневековой Европе, его пространство — это Серебряный

век и Древняя Греция. Показать человечеству друг друга и избавить человека от одиночества — вот такие вселенские цели решал (очень тихо и очень интеллигентно) этот удивительный человек. Одиночество мира, потерявшего Бога, одиночество народа, враждебного к своему окружению, к соседям, одиночество отдельного человека — все это преодолимо! Причем с помощью СЛОВА. Аверинцев возвращает людям смысл забытых слов, а значит — возвращает Бога. Он пытается раскрыть красоту культуры соседей и примирить их — путем ЗНАНИЯ о другом. Он понимает, что избавить человека от одиночества может только ЛЮБОВЬ. И напоминает, что же это такое... А то мы уже почти забыли... Потому, что совсем нет времени об этом вспоминать... Но, чтобы полюбить, надо узнать.

И это возвращает нас к дневнику Анны Франк. "Я не понимаю, почему нацисты за мной охотятся и хотят меня убить, — писала девочка. — Они же меня не знают, ведь если бы они меня узнали, то обязательно полюбили бы. Ведь все кто меня знают, меня любят — учителя, подруги, родители". Вот эта идея — узнать — понять — полюбить — стала основной для работы лагеря толерантности, который придумал когда-то Иосиф Зисельс, и который Конгресс национальных общин Украины переводит на протяжении последних лет. В течение двух недель жители Украины разных национальностей узнают друг друга. Каждый день проживается в рамках другой культуры. Молдавской или греческой, татарской или армянской, русской или украинской и т.д. С утра — национальная музыка на зарядке, завтрак в национальном стиле, затем — творческие лаборатории, в которых можно подробнее узнать и понять культуру и религию другого народа. И все учат национальные песни и танцы. И все их вечером вместе исполняют.

А еще с утра каждый получает словарик из нескольких самых важных слов и фраз. Здравствуйте, спасибо, пожалуйста, заходите... Я Вас люблю... Те слова, которые важны для человека любой национальности, религии, возраста... Важны для того, чтобы индивидуальная, особенная мелодия каждого сливалась в гармоничную полифонию... А это — залог выживания человечества в современном мире.

— Многих удивляет, что гидами на такой серьезной выставке работают ровесники Анны Франк, то есть современные школьники.

— Подготовка детей-гидов (их уже около 500), как и семинары для учителей истории, — это составная часть проекта. Ребята учатся мастерству экскурсовода, актерскому мастерству, умению наладить контакт с аудиторией, ломают собственные стереотипы и стереотипы окружающих.

Первые экскурсии проходят во время открытия выставки в каждом городе. Надо видеть горящие глаза подростков, когда они прибегают с возгласом: "Меня слушали!" И в этом — еще один плюс проекта, ведь, к сожалению, в наше время редко кто сорок минут будет слушать подростка. А у нас он чувствует уважение посетителей, видит интерес в их глазах. Почувствовать, что тебя уважают, понять, что ты можешь достигнуть этого путем интеллектуальных усилий. Мне кажется, это очень важно для формирования личности в нашем мире. А мир, состоящий из личностей, — это интересный мир.

Беседовал Михаил Дор
"Еврейский обозреватель" №16/155, 17/156
Источник: <http://www.judaica.kiev.ua/>

ПОЛЕМІКА

ВЕЧНЫЙ КАРФАГЕН УССР

Недавнее торжественное решение "общественных исторических слушаний" при Службе Безопасности Украины о том, что ОУН не несет ответственности за убийства евреев во Львове, шокируют не сколько своей политической примитивностью, сколько флером того украинского антисемитизма, который вот уже несколько лет несетя из стен Межрегиональной Академии управления персоналом при потворстве государственных служб.

6 февраля войдет в историю Украины. Одним из первых совместных дел созданного Виктором Ющенко Института Национальной памяти (по модели польского) стало решение историков СБУ. Непонимание сути дела, отторжение гуманитарного контекста, которыми руководствуется польский Институт памяти, — вот что характеризует нынешнюю украинскую власть, как и нынешнее украинское общество.

Комментарии хотя и появились, но сводятся к вечному украинскому кругообороту: "западенцы или восточники". Чтобы кто не делал, чтобы не заявлял, во всем ищется тот детский политический контекст: люди Президента делали? Люди Януковича или люди Тимошенко? Эта феодальная форма "демократии" процветает в нынешней Украине, и боюсь, будет процветать и дальше, если общество не возмутится. Боюсь, что общество не возмутится. Общества нет, ибо по другую сторону баррикад стоят люди, которые вообще не терпят понятия "Украина", для которых украинский язык — это "язык дикарей и убийц", которые, как Союз советских офицеров, желают одного — возрождения СССР в любом виде и форме. Либо сообщество безразличных, с трудом выживающих людей, которые готовы за 50 гривен в день стоять на улице с флагом любого цвета и лозунгом любого содержания.

Разумеется, спорить с "историческим решением" СБУ вздорно. Представим себе, чтобы в Германии спорили с неким "историческим" решением БНД! Которое вдруг бы заявило, что у нас имеются документы, в которых указано, что, мол, большинство немцев любили евреев, больше того, желали их спасти... Конечно, сравнивать Украину и Германию некорректно. Украина слишком молодое государство, и, как отмечает в последнем номере киевского журнала "Критика" М. Минаков ("Государство против страны", www.krytyka.kiev.ua), страна с трудом пробивается к жизни под кошмарным давлением государства. Служба охраны Конституции Германии не является наследницей ни восточногерманской штати, ни гестапо. Она действует в рамках закона, а не тайных нормативных актов. СБУ, которая при Л. Кучме внедряла агентов, нарушала законы, пыталась руками руководства отравить кандидата в президенты — остается той же частью аппарата КГБ, каким является соседнее ФСБ России или КГБ Белоруссии. Идея люстрации, которая выдвигалась в первые месяцы провозглашения независимости (и после Майдана), благополучно провалена политиками и обществом. Общество не желает знать о себе правды, прикрывшись фиговым листком "советской оккупации" (на манер Балтийских стран).

Работы о кровавом и националистическом пути ОУН выходили не только в СССР (ссылаться на эти пропагандистские

книжонки, создававшиеся такими же историками от политики, не имеет смысла), но и на Западе. Разумеется, демократический Запад Украине не указ, многие нынешние националисты продолжают руководствоваться в своих действиях древними лозунгами "свій до свого по своє" либо "Москва нам не мати, Рим — не батько", тем самым окончательно выводя Украину за рамки мирового сообщества. Однако работникам СБУ не мешало бы ознакомиться хотя бы с работами канадских историков Марко Царинника, Ивана-Павла Химки, тем более, что их работы были опубликованы в Украине. Вообще, как и при Л. Кучме, можно в очередной раз убедиться: то, о чем пишут в "Критике" (либеральном, с ярким национальным уклоном журнале, который приложил немало усилий для победы "оранжевых"), тут же принимается властью в штыки. Я уж не говорю об украинской историографии Холокоста, которая за годы независимости сумела пройти путь от примитивных брошюр к попыткам анализа и серьезному рассмотрению проблемы.

Тут напрашивается сравнение с Польшей. Как известно, несмотря на советский режим в ПНР, польское общество сумело говорить о Холокосте и в 60-х годах, и в 70-х, и сегодня. Книжки Я. Гросса продолжают беспокоить поляков. Здесь служба безопасности не вмешивается в споры историков и интеллигенции, и если бы подобное случилось, поляки сумели бы дать отпор подобной попытке. Институт национальной памяти резонно старается подчеркнуть роль организации "Жегота" (целью ее было спасение евреев во времена Холокоста), роль католического сопротивления (в Польше оно было беспрецедентным и по масштабам антикатолического террора, и по масштабам подполья). Именно Институт поднял проблему растиражированного в мире с советских времен названия Освенцим, и совершенно резонно подчеркивает теперь название страшного места, ставшего символом Холокоста — нацистский концлагерь Аушвиц. Поляки подчеркивают активнейшее участие в "деятельности" лагерей смерти эсэсовцев из Травников, которые были вовсе не поляками, да и не немцами. В советские времена они назывались "украинцами", сегодня польские исследователи толерантно и верно называют их "советские военнопленные". Сложившееся за долгие годы представление о Польше как о стране с давней антисемитской традицией, стране непреходящей ненависти к евреям теперь корректируется многими историками.

Явно спущенные из Администрации Президента, заранее спланированные "решения" СБУ порочат не только юную украинскую демократию и независимость, но и самого Президента. Не нужно быть специалистом для того, чтобы понять какой идеологии следовала ОУН. Можно просто почитать тексты Д. Донцова, официального идеолога тогдашней ОУН, чтобы понять, чем руководствовались коллаборанты "Нахтигалья", и штаб ОУН в Кракове, когда затевали "известные" евреям и полякам "дни Петлюры" во Львове 1941 года. О том есть кадры немецкой кинохроники, о том есть горестные заметки Митрополита А. Шептицкого, о том есть сотни мемуаров евреев, поляков, немцев.

Однако СБУ видит только одни мемуары — воспоминания, к сожалению, недавно умершего Е. Наконечного "Шоа во Львові". Воспоминания, полные антисемитских мифов, воспоминания трогательно ксенофобские, в которых и встречается фраза из доклада историков СБУ — "Міське шумовиння використало нагоду та приєдналося до цієї акції"*". Перевести эту фразу на цивилизованный язык сложно. Когда я писал рецензию на воспоминания Е. Наконечного, именно это обозначение меня восхитило. "Шумовиння" — это как бы и не львовяне, и не украинцы, и вообще непонятно кто. Кому бы в Польше пришло в голову назвать погромщиков в Едвабне "шумовинням"? Е. Наконечный утверждает, что "шумовиння" было польского происхождения. СБУ сегодня перекладывает вину на словацких солдат.

"Находка" нового документа, который якобы подтверждает, что руководство ОУН пыталось воспротивиться участию в еврейских погромах, только подтверждает обратное. Странно звучит заявление к.и.н. Александра Ищука о том, что документ (цитирую в переводе): "... был вшит сотрудниками госбезопасности УССР в середину дела, наверное (*вот это очень характерно!* — А.Ф.) для того, чтобы его было труднее разыскать..."**. Разыскать кому? Ответ напрашивается сам собой — "ворогам української державності". Кем ни в коем случае не являются "патриоты из СБУ", которые еще в 2000 году следили за всевозможными независимыми организациями, существующими благодаря зарубежным грантам. Следят, поди, и сейчас, но более... стыдливо, что ли, НАВЕРНОЕ, для того, чтобы было труднее "врагу" их обнаружить...

Историкам известны факты. И о Втором большом съезде ОУН в том числе. Факты просты. ОУН (как мельниковского направления, так и бандеровского) буквально копировала свои заявления из национал-социалистических источников. Часто не только потому, что того требовали немцы (хотя, безусловно, бывало и такое), а еще и потому, что разработчиков национальной украинской идеи, подходящего нацио-социального направления, было немного. Гетьманцы, винниченковцы, наследники УНР, сторонники И. Багряного и другие разрозненные группы не сумели создать ничего либерально-демократического в тот тяжелый период. Потому писания талантливого Любченко пестрят антисемитскими бреднями, потому поэтесса О. Телига (именем которой названа улица у Бабьего Яра!) не противилась дико-антисемитским статьям в газете "Украинское слово", потому, несмотря на пребывание в Заксенхаузене С. Бандеры, вопросы существования национальных меньшинств (и особенно евреев) вытекали из единственно популярного на то время антикоммунистического движения в Украине — немецкого национал-социализма.

Украинские вожди, украинская политическая элита тогда проявляла инфантильную неготовность ответить на проблемы времени внятно и разумно для своего народа. Из этого вышло кровавое участие украинской полиции и массы украинских националистов в убийствах евреев. Кровавое и безумное, активное участие массы украинских националистов в гражданской войне между "красными" и "бандеровскими" партизанами в Украине. Геноцид польского населения Волыни, организованный и проведенный ОУН, при полной поддержке СБ и конкретно Р. Шухевича. Отчаянная борьба УПА до начала 50-х, которая стоила десятков тысяч жизней парней Галичины, и которая привела

только к безжалостному террору НКВД и яростной борьбе Коммунистической партии Украины с "украинским буржуазным национализмом", вплоть до времен "перестройки". Неспособность руководства как ОУН, так впоследствии УПА выйти на минимальные контакты с западными демократиями, на контакты Армии Крайовой с УПА. Больше того, нынешние, продолжающие вражду между собой и всем миром, абсолютно потерявшие влияние и разум, фракции ОУН из-за границы перенесли свои проблемы на Великую Украину и борются за влияние на абсолютно непрофессионального "историка" — Президента. Поддержка этого "национально-освободительного движения" историками СБУ не просто опасна.

Она чревата полной потерей Украины национальных меньшинств (статистика говорит об растущей не по дням, а по часам мононациональности украинского народа) чревата еще более сложными отношениями с развитым глобализованным миром, чревата возрастанием и без того мощных ксенофобских и антисемитских настроений.

Еще более наивным предстает в этом свете обвинение КГБ СССР в развязывании кампании против командира батальона "Нахтигаль" Т. Оберлендера. Разумеется, спецслужба СССР пыталась всячески опорочить западных деятелей. Однако в случае с Оберлендером сам канцлер К. Аденауэр дал промашку. Нынешняя попытка СБУ предстать такими защитниками политиков Западной Германии не выдерживает никакой критики. В нынешней Германии Т. Оберлендер является настолько скомпрометированной фигурой, что, пожалуй, даже неонацистские группировки не возьмутся защищать этого человека. Т. Оберлендер был не просто убежденным нацистом. Он служил профессором в Кенигсберге в Восточно-Прусской областной комиссии по послевоенной истории. *"Этот научно-исследовательский институт административно и финансово подчинялся Прусскому тайному государственному архиву в Берлине, во главе с А. Бракманном (1871 — 1952). Еще в 20-е годы вокруг него сложился круг единомышленников, куда входили Г. Аубин, В. Коте, Й. Папритц и Т. Оберлендер. Благодаря их деятельности, при Прусском архиве было создано "бюро публикаций", а в 1933 году — Северовосточно-германское исследовательское сообщество (NOFG), существовавшее за счет бюджетных средств МИД и МВД. С окончания активных боевых действий в Польше 18 сентября и вплоть до 17 октября 1939 года — времени окончательного прояснения судьбы отошедших к Рейху польских земель, по мнению американского исследователя немецкого "остфоршунга" М. Беркли, вышеуказанные институции проявили себя в полной мере. Это был их звездный час — "час экспертов", предлагавших исполнительной власти собственные проекты переустройства Польши. Конец 30-х годов для историко-демографических исследований стал решающим. Благодаря серии статей А. Райтхингера по европейским аграрным и демографическим проблемам в "Европейском ревю", книге Т. Оберлендера (Oberländer Th. Die agrarische Übervolkerung Polens. Berlin, 1935) и основанию имперской службы по территориальному планированию, произошло теоретическое скрещивание расистской и политико-демографической парадигм"* (журнал "НЛО", 2005, №74, А. Хряков "Историки при национал-социализме:

жертвы, попутчики или преступники? К оценке современных дебатов в немецкой исторической науке").

Іменно союз німецьких істориків з нацизмом привів до кошмару Холокосту. К сожалению, не только Оберлендер, но многие доктора наук затем становились членами айнзацгрупп. Нынешние историки от СБУ неспособны даже проверить информацию о Т. Оберлендере, которого "оправдал" тогдашний суд ФРГ, исходивший именно из контекста провокационных материалов КГБ и Штази. Что вовсе не является оправдательным документом, да и судьям ФРГ не придет в голову подобная трактовка их решения.

Надеюсь, что в Украине найдутся люди, которые объяснят спецслужбистам, что в их задачи не входит выдавать "исторические" заявления или организовывать выставки о трагедии Голодомора. Их задача — полностью открыть архивы и предоставить

профессионалам, как и любителям, самим решать, какие документы важны, какие дают объективную картину прошлого, а какие множат неисчислимые мифы, мешающие украинскому народу войти в мир и Европу.

Артур Фредекнд, г. Кобленц (Германия)

* "Городской сброд использовал возможность и присоединился к этой акции";

** "Цікаво те, що він був вшитий співробітниками органів держбезпеки УРСР в справу, мабуть для того, щоб його важче було відшукати. В описі справи називався лише як "документ на українському мові", щоб не привертати до себе увагу. Тому документ тривалий час залишався непоміченим співробітниками архіву, причому як в часи існування КДБ, так і після 1991 року".

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Геннадій Боряк не витримав. Професор, доктор історичних наук, з 2002 року він очолював Державний комітет архівів України. Саме завдяки його відкритості до нових ініціатив, щирій зацікавленості та всебічній підтримці стали можливими численні масштабні дослідницькі проекти, серед яких багатотомне видання документів і матеріалів "Бабин Яр: людина, влада, історія", створення каталогу антисемітських публікацій у ЗМІ на окупованій території України, видання багатотомного міжархівного довідника-путівника "Документи з історії і культури євреїв в архівах України".

У 2006 році Боряк погодився стати першим заступником у нового голови, щоб не залишати архівну справу в руках ідейної комуністки, яка не мала (і не має) жодного відношення до гуманітарної науки.

Сьогодні професор Боряк не може жити в режимі такої дивної "політичної доцільності". Я розумію Геннадія Боряка. Я не

розумію тих, для кого історична пам'ять народу є настільки неважливою (а, може, непотрібною й, навіть, загрозовою), що вони завжди згодні пожертвувати не лише професіоналом своєї справи, а й, здається, самою цією пам'яттю заради ситуативних голосувань у Верховній Раді.

Гадаю, що висловлю загальну думку своїх колег, коли скажу, що всі ми щиро сподіваємося на повернення Геннадія Боряка до керівництва Держкомархівом. Я не знаю, чи потрібно це йому. Він, зі своїм фахом і досвідом, завжди посяде гідне місце в українській історичній науці. Але це потрібно усім нам, потрібно Україні.

*Віталій Нахманович,
відповідальний секретар Громадського комітету "Бабин Яр",
завідувач відділу Музею історії м. Києва*

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ГЕННАДІЯ БОРЯКА

Високоповажні колеги, дорогі друзі!

Звертаюся до Вас передусім із глибокою вдячністю за роки співпраці, за задоволення від спілкування з Вами і Вашими колегами у різних куточках України, за людське тепло, щедрість і щирість, якою Ви обдаровували мене під час офіційних імпрез і неформальних зустрічей.

Низько вклоняюся Вам за науку, адже, спілкуючися, ми разом вчилися і разом збагачувалися досвідом і знаннями.

Високо ціню Вашу мудрість, відчуття обов'язку, професіоналізм, любов до тієї справи, яка об'єднала нас із Вами, якій я віддав три десятиліття свого життя.

Обставини змусили мене звернутися до Уряду з проханням прийняти мою відставку. Сподіваюся, Ви не осуджуватимете мене надто суворо.

Вважаю для себе неприйнятним брати участь у лицемірному фарсі, що розігрується нині на архівній сцені під назвою "політична доцільність".

Закон "Про державну службу" і Кодекс етики архівіста не дозволяє мені обіймати високу посаду і виконувати свої професійні обов'язки під керівництвом "червоного комісара", поставленим на посаду *іхньою* партією. Я не можу дозволити собі

власними руками руйнувати те, що створювалося роками моїми колегами, моїми попередниками і мною. Я не можу спостерігати за процесом "вичавлювання" з Держкомархіву професіоналів і порядних людей. Я не маю ані службового, ані професійного, ані морального права ставати провідником політизації, а тим більше — більшовізації архівів і перетворення центрального органу виконавчої влади на "заводуправління".

Півтора роки тому ми з командою колег і однодумців вважали за свій громадянський і моральний обов'язок протистояти спробам агресивного запровадження комуністичної ідеології, брутального насадження політичної цензури, перлюстрації службової кореспонденції, депрофесіоналізації центрального апарату, захопленню невігластва. Ми вважали за необхідне зламати (або обійти) глухий спротив виконанню заходів, пов'язаних із драгливими *для них* темами — Голодомором, Реєстром меморіальних фондів, Українською революцією, політичними репресіями, тоталітаризмом, УПА тощо. Треба було зламати (або обійти) заборону навіть відповідати на офіційне звернення Представника України при Європейському Союзі до Держкомархіву з проханням надати копії документів про Голодомор 1932—1933 років для виставки, що її мали розгорнути в Європарламенті.

Нагадаю, тоді цензуруванню, всупереч закону, був підданий не лише традиційний засіб масової інформації, розгромлений у рік свого шістдесятирічного ювілею часопис "Архіви України" (1947—2007), коли перша особа, перебравши на себе функції головного редактора часопису, брутально викреслила з оригінал-макету чергового (і останнього) числа журналу некрологи по Надії Світличній і Омеляну Прицаку, а також публікацію про "ворога народу" Гната Хоткевича. Цензуруванню був вперше підданий також офіційний веб-портал Держкомархіву — з Інтернет-виставки "Окупація. 1941—1944: Невідома війна. Невідоме життя" було вилучено розділ "Поміж двома тоталітаризмами: Ідеологічна пропаганда на окупованій території" із зразками радянських та нацистських пропагандистських плакатів часів окупації.

За півтора роки спільними зусиллями нам з Вами вдалося дещо зробити.

Ми з гідністю боронили *від них* ті ціннісні демократичні орієнтири, що їх виробило суспільство за останні півтора десятиліття. Ми продовжували наближати архівну справу в Україні до європейських стандартів.

Ми примусили їх виконувати доручення Президента і Уряду щодо вшанування жертв Голодомору і комуністичного терору. Більше того, ми змусили їх очолити масштабний проект "Український мартиролог", спрямований на увічнення пам'яті мільйонів жертв радянського тоталітарного режиму (у січні 2007 року він був наглухо заблокований, незважаючи на наявність урядових доручень).

Марними виявилися їхні зусилля нав'язати українським архівам концепцію голоду в СРСР 1932—1933 років, запропоновану російськими ідеологами спільного архівного проекту.

Ми довели жалюгідність їхніх публічних галасливих заяв та скандальних погроз обмежити доступ до архівів, передусім до тих, що засвідчують злочини комуністичного режиму: наявні законодавчі перепони виявилася *для них* нездоланим бар'єром.

Ми дали їм можливість переконатися у марності пошуків "компромату" в державних архівах на ненависних їм "бандерівців" та інших "буржуазних націоналістів".

Ми примусили їх урочисто відсвяткувати 90-річчя державної архівної служби України, створеної за часів "буржуазно-націоналістичної" Центральної Ради, за два місяці до їхньої революції.

Навіть видання, що побачило світ за сумнівної участі Держкомархіву і яке вони профінансували, — примітивний панегирик СРСР під назвою "Страна, которой нет, или о том, что было и больше может не быть" (Київ: Ашот Арутюнян, 2007 рік) з передмовою Симоненка — вони поширювали сором'язливо і по-тай, переважно поміж собою, так і не наважившись широко його оприлюднити серед колег-архівістів.

Заборонені ними до друку фундаментальні архівні довідники, що готувалися упродовж кількох років Вашими зусиллями за галузевою програмою "Архівні зібрання України", — "Реєстр розсекречених архівних фондів України" (у трьох томах) та "Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів" (том 1) — побачили світ в електронному варіанті на веб-порталі Держкомархіву.

Брюссель вчасно отримав якісні копії документів про Голодомор, що демонструвалися на виставці "Невідомий геноцид українців" у березні минулого року. Вилучені ними з Інтернет-виставки "Окупація. 1941—1944: Невідома війна. Невідоме життя" фотодокументи залишилися в іншому розділі порталу.

Підцензурна стаття про Гната Хоткевича була опублікована в іншому виданні, а зняті з друкованої версії часопису некрологи про видатних українців побачили світ в онлайн-варіанті того ж-таки журналу "Архіви України".

"Заарештовані" документи про Голодомор з одного з державних архівів, що містилися у перлюстрованій кореспонденції, згодом таки потрапили до адресата і були опубліковані на порталі Держкомархіву у відповідному розділі.

Провалилися спроби утримати фінансовий контроль над діяльністю нещодавно створеного Українського інституту національної пам'яті. З 2008 року він набув статусу головного розпорядника бюджетних коштів.

А головне — державні архіви залишилися відкритими публічними установами. Жодних ідеологічних коректив до планів роботи архівів їм так і не вдалося внести ані на 2007-й, ані на 2008-й роки. Неспроможними виявилися *вони* і у спробах поставити під компартійний контроль видавничу роботу в архівах, — галузевої вертикалі у нас немає, а країна є надто великою, усіх не проконтролюєш!

Ми примусили їх рахуватися з тим, що державна служба принципово відрізняється від партійної роботи. Зрештою, ми навчили їх бодай частково стримувати власне хамство і зважати на гідність підлеглих.

Але за демократичної влади продовження "підпільної" роботи вважаю безглуздом. Я знімаю з себе відповідальність за подальші дії червоного керівництва.

Чому ж для *них* і досі є важливим контроль над Національною Пам'яттю, над Історією, над ретроспективними інформаційними ресурсами держави? Півтора роки тому на веб-порталі Держкомархіву було опубліковано блискучу пам'ятку епохи — статтю відомого радянського історика-марксиста Михайла Покровського "Политическое значение архивов" (1925 рік). Вона починається глибокою сентенцією:

"Архивы — политически очень важное учреждение — находятся во всякой стране в руках командующего класса, который держит их очень прочно, и в результате, конечно, ни один марксист, ни один коммунист к управлению, к заведыванию государственными архивами, нигде, кроме как в СССР, ни на выстрел не допускается".

Завершує статтю не менш цікаве нагадування, а по-суті — застереження: *"Архивная работа является чисто марксистской работой, а для партийных товарищей — частью партийной работы"**.

Пам'ятаймо про це. На закінчення дозвольте нагадати: на вхідній сторінці веб-порталу державної архівної служби США як символічний логотип архівної системи виставлено стратегічне гасло: *"Демократія починається звідси"*. Пам'ятаймо і про це.

Будьте пильні! Бережіть Ваші архіви, бережіть себе. Добра Вам усім!

Дякую за розуміння, обнімаю усіх з любов'ю. Завжди Ваш, Геннадій Боряк

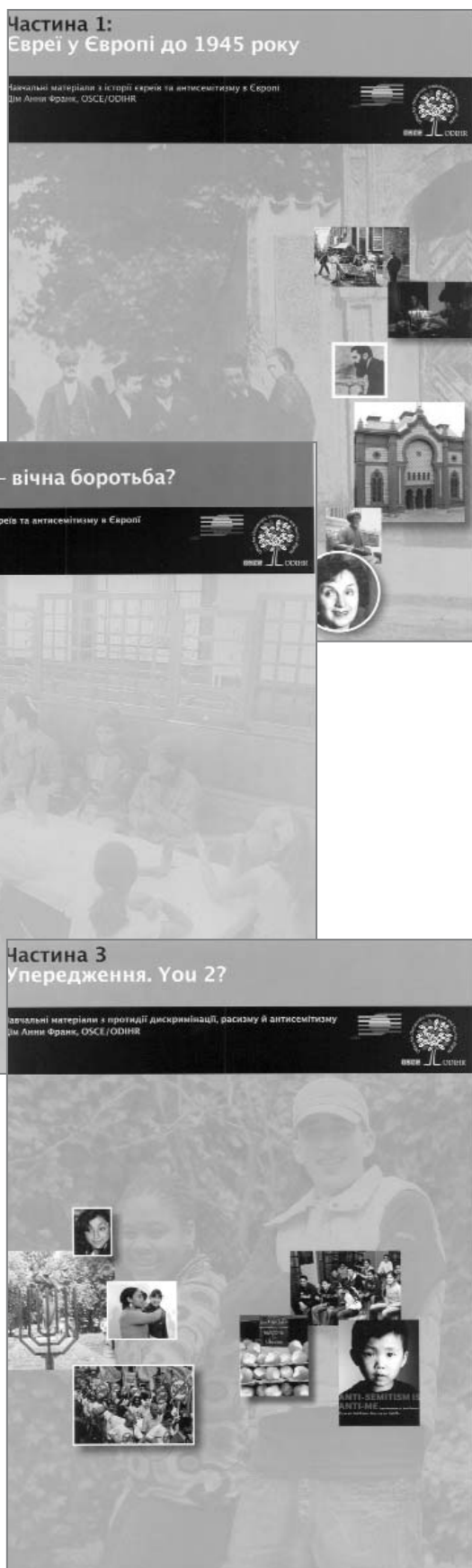
* З повним текстом статті можна ознайомитися на сайті:

<http://www.archives.gov.ua/NB/archives.php#st3>

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

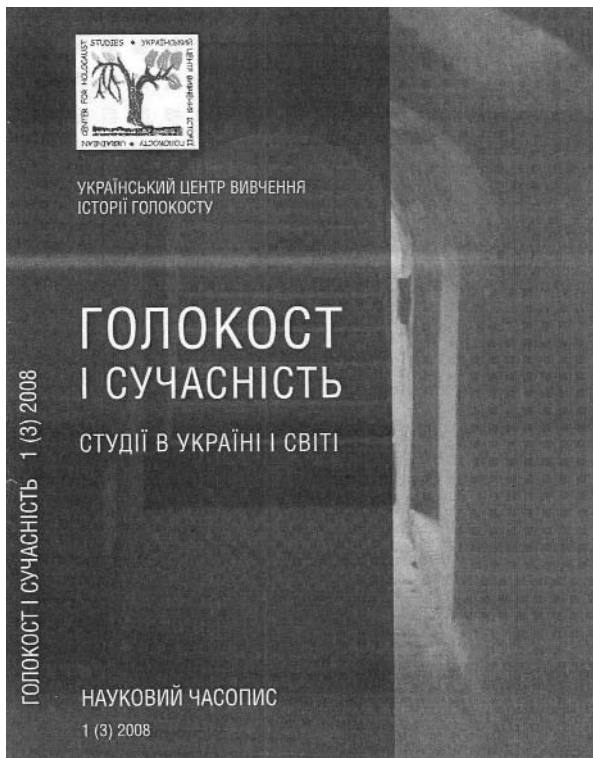
НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ ТА АНТИСЕМІТИЗМУ В ЄВРОПІ ПОБАЧИЛИ СВІТ В УКРАЇНІ

У березні 2008 року в Києві були видані в трьох частинах навчальні матеріали (робочі зошити для учнів середніх шкіл), що присвячені вивченню проблем ксенофобії, антисемітизму, дискримінації та расизму в сучасному світі. Міжнародний освітянський проект з підготовки та видання навчальних матеріалів з історії євреїв та антисемітизму в Європі охоплює сім країн, включаючи Україну. Відповідальними за реалізацію цього проекту є Офіс демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ і Музей "Дім Анни Франк" (Нідерланди) у співробітництві з експертами кожної окремої країни. Навчальні матеріали складаються з трьох частин, кожна з яких представляє собою окремий робочий зошит для учнів старших класів:

- 1. ІСТОРІЯ ЄВРЕЇВ ТА АНТИСЕМІТИЗМ У ЄВРОПІ ДО 1945 РОКУ.**
- 2. СУЧАСНИЙ АНТИСЕМІТИЗМ У СЬОГОДЕННІЙ ЄВРОПІ.**
- 3. УПЕРЕДЖЕННЯ, ДИСКРИМІНАЦІЯ, РАСИЗМ ТА АНТИСЕМІТИЗМ.**

В Україні переклад та адаптацію разом з головними партнерами проекту здійснили Український центр вивчення історії Голокосту та Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін "Нова Доба". Крім перекладу з англійської до класичного тексту, що присутній в матеріалах (зошитах) всіх країн-учасниць проекту, додано інформацію щодо історії України та українського єврейства, а також методичний апарат: питання, проблемні ситуації тощо до цих матеріалів. Авторами перекладу та адаптації є Віталій Бобров, Олександр Войтенко, Анатолій Подольський. Друк навчальних матеріалів здійснювався в Україні за відповідальності Українського центру вивчення історії Голокосту та "Зовнішторгвидаву України".

Наклад навчальних матеріалів складає 15 тисяч примірників, партнерами проекту плануються навчально-методичні семінари для вчителів з методики використання цих матеріалів, а також розповсюдження їх по школах України. Зважаючи на те, що цей проект в європейських країнах проходить під егідою Організації з безпеки та співробітництва в Європі, а Україна є учасником ОБСЄ, в такому випадку сподіваємось, що Міністерство освіти і науки України долучиться до цього проекту.

ГОЛОКОСТ І СУЧАСНІСТЬ, № 1 (3), 2008

Шановні читачі!

Український центр вивчення історії Голокосту повідомляє про вихід з друку чергового номера наукового часопису "Голокост і сучасність".

Для отримання часопису звертайтеся до Українського центру вивчення історії Голокосту. Електронна версія часопису доступна на вебсайті Центру: www.holocaust.kiev.ua

Максим Гон

"Чужий" в "обіймах" націоналізму й етнічного насильства
Prusin A.V. Nationalizing a Borderland. War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914-1920. — Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2005. — XIII, 181 p.

Наум Резніченко

"Над цим місцем завжди стоятиме туман"
Ойєрбах Р. На полях Треблінки (репортаж) / Пер. з їдиш І. Гусева. Передм. А. Подольського, А. Фредекінда. — Київ: Український центр вивчення історії Голокосту: Сфера, 2007. — 80 с.

Анатолій Подольський

Від забуття до катарсису
Мадиевський С. Другие немцы. Сопrotивление спасателей в Третьем рейхе. — М.: Дом еврейской книги, 2006. — 112 с.

Владимир Солонярь

Сугацька Н. В. Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941—1944 роки). Дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук. — Миколаїв: Миколаївський державний університет, 2006. — 189 с.

Венді Лауер

Відповідь на рецензію: *Дерейко І.* Lower W. Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. — Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005. — Pp. XVIII, 307 // *Голокост і сучасність*. — 2007. — № 1 (2). — С. 126-130.

ХРОНІКА

Тетяна Величко, Тетяна Пастушенко

Друга польова школа з усної історії "Голокост очима неевреїв" (Поділля, 16-23 серпня 2007 року)

Анатолій Подольський

Міжнародний "круглий стіл" "Правий екстремізм та протидія йому: досвід Німеччини, України та сусідніх держав" (Київ, 11 вересня 2007 року)

Михаил Тяглый

Международная конференция "История Холокоста на Украине: новые источники и исследования" (Париж, 1—2 октября 2007 г.)

Олег Суворцев

Міжнародна конференція "Доля євреїв Буковини і Трансїстрії, 1940—1944" (Чернівці, 8 жовтня 2007 року)

Анатолій Подольський

Друга міжнародна конференція з вивчення Голокосту в Університеті Мідл-Теннессі (Марфрісборо, 8-10 листопада 2007 року)

БІБЛІОГРАФІЯ

Анотовані видання Українського центру вивчення історії Голокосту

Видання з тематики історії Голокосту та геноцидів

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Йоган Дитч

Поборюючи "Нюрнберзьку історіографію" Голодомору

Диана Думитру

В лабиринте політизації: преподавание Холокоста в школах Республіки Молдова

Александр Круглов

О количестве евреев, уничтоженных эйнзатцгруппами в 1941—1943 гг.

Владимир Солонярь

Этническая чистка или борьба с преступностью? Депортация части румынских цыган в Трансїстрию

НОТАТКИ І РОЗДУМИ

Станіслав Кульчицький

Голодомор в Україні та український Голокост

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Марк Дербаремдикер

Холокост и Дин-тойре со Всевышним
(Публикация Екатерины Малаховой)

Леонид Котляр

Моя солдатская судьба. Часть 3
(Публикация Романа Ленчовского)

РЕЦЕНЗІЇ

Микола Андрійчук

Спогади як юридичний документ

Левін К. Мандрівка крізь ілюзії / Пер. з англ. — Львів: Свічадо, 2007. — 478 с.

ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ОГЛОШЕННЯ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
"ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І ДОЛЯ НАРОДІВ УКРАЇНИ"**

Громадський Комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру (Комітет "Бабин Яр") спільно з Українським центром вивчення історії Голокосту, Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України та Інститутом історії України НАН України за підтримки Державного комітету України у справах національностей та релігій **наприкінці вересня — на початку жовтня 2008 року** проводить у Києві III Всеукраїнську наукову конференцію "Друга світова війна і доля народів України".

На конференції планується розглянути наступні проблеми:

1. Національне питання в ідеології й пропаганді учасників Другої світової війни.
2. Україна і українське питання в міжнародних стосунках часів Другої світової війни.
3. Національно-політичні і національно-визвольні рухи на теренах України наприкінці 30-х — на початку 50-х років.
4. Міжнародні відносини на теренах України наприкінці 30-х — на початку 50-х років.
5. Національне життя (соціально-політичне, культурне, релігійне) народів України в роки Другої світової війни.
6. Національна політика Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії та СРСР на українських землях у передвоєнні часи.
7. Національна політика СРСР на західноукраїнських землях у 1939—1941 роках.
8. Національна політика Німеччини, Румунії й Угорщини на окупованій території України в 1939—1944 роках.

9. Національна політика СРСР на теренах України в 1943—1954 роках.

10. Сучасні рефлексії з історії народів України часів Другої світової війни.

Заявки на участь у конференції разом з тезами доповідей (до 4000 знаків в електронному вигляді) приймаються **до 1 червня 2008 року**. У заявці обов'язково мають бути зазначені: ПІБ, поштова і електронна адреси, службовий, мобільний і домашній телефони, місце роботи, посада, науковий ступінь, тема доповіді.

Заявки надсилати на адресу: Український центр вивчення історії Голокосту, 01011, Київ, вул. Кутузова, 8, кім. 109. Тел./факс: (044) 285 90 30, e-mail:uhcenter@binet.com.ua.

Рішення про включення доповіді до плану конференції буде ухвалено оргкомітетом лише після отримання тез. Точну дату проведення конференції учасникам буде повідомлено **до 1 серпня 2008 року**. Оргкомітет залишає за собою право відмовити в участі у конференції, якщо тема доповіді не відповідатиме тематиці конференції або її рівень не відповідатиме загально визначеним науковим вимогам.

Тези буде надруковано напередодні конференції, а повні тексти доповідей учасників Всеукраїнської наукової конференції буде опубліковано окремою збіркою.

Транспортні витрати в межах України (плацкартні залізничні квитки), готель та харчування за рахунок організаторів.

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
"РОМИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ, ВИКЛАДАННЯ ТА УВІЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ"**

Згідно постанови Верховної Ради України від 8 жовтня 2004 року в Україні заснований День пам'яті Голокосту ромів (циган), що припадає на 2 серпня (акцію знищення циганських в'язнів табору Аушвіц). Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки Фонду Фрідріха Еберта до цієї дати готує 2 серпня 2008 року в Києві міжнародну конференцію "РОМИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ, ВИКЛАДАННЯ ТА УВІЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ".

У роки Другої світової війни однією з етнічних груп, що в багатьох регіонах окупованої Європи була переслідуваною через своє походження, були роми. Однак науковий інтерес до долі ромів у період нацистського панування виник відносно нещодавно. Існують розбіжності з концептуального питання про те, чи було знищення ромів тотальним, що здійснювалося на основі расової ідеології і виконувалося повсюдно згідно із заздалегідь існуючим наміром і оформленим потім планом, з використанням мобілізованих для цього технічних ресурсів і адміністративних ланок різних рівнів, що працювали для досягнення однієї мети.

Регіональні особливості нацистської та румунської антиромської політики на радянській території вивчені вкрай недостатньо. У роботах закордонних істориків майже не розглядається територія України; статистика вкрай уривчаста, значні комплекси архівних джерел дотепер не введені до наукового обігу, не вивчено позицію

різних підрозділів окупаційної адміністрації в Україні з "ромського питання" тощо. Головне ж — проблема трагічної долі ромів України, схожості антиромської політики та її принципових відмінностей від політики щодо інших категорій населення України все ще відсутня як окрема науково-дослідна проблема в українській історіографії; в галузі викладання й увічнення особливої долі цього народу в Україні практичних дій майже не вживається.

Конференція має стати подією, що послужить відправним пунктом та імпульсом для подальшого вивчення описаної тематики й залучення до неї науково-дослідного інтересу. Учасники конференції - дослідники з України, Росії, Білорусії, Німеччини, Норвегії, а також фахівці в галузі освіти та викладання, які представляють свої розробки і у результаті обговорень і обміну наявними підходами запропонують подальші шляхи дослідження даної проблеми. Запрошуються також представники ромських національно-просвітницьких організацій, які безпосередньо контактують з тими, хто пережив переслідування, і залучені до збору свідчень, усних і письмових спогадів про пережите у роки окупації, а також увічнення пам'яті жертв. Окрім того, до участі в конференції запрошуються широкі кола громадськості — студенти, аспіранти вищих навчальних закладів, усі, хто вивчає та цікавиться долями етнічних груп України за роки Другої світової війни, проблемами колективної історичної пам'яті, історії гено-

циду. Одним із результатів конференції буде публікація Українським центром вивчення історії Голокосту окремої збірки доповідей для подальшого поширення й популяризації результатів конференції.

Заявки на участь у конференції разом з тезами доповідей (до 4000 знаків в електронному вигляді) приймаються до 1 липня 2008 року. У заявці мають бути зазначені: ПІБ, поштова і електронна адреси, службовий, мобільний і домашній телефони, місце роботи, посада, науковий ступінь, тема доповіді.

Заявки надсилати на адресу: Український центр вивчення історії Голокосту, 01011, Київ, вул. Кутузова, 8, кім. 109.

Тел./факс: +38 (044) 285-90-30, e-mail: uhcenter@binet.com.ua, holocaust_studies@sf.ukrtel.net.

Транспортні витрати в межах України, готель та харчування відшкодовує організатор.

Рішення про включення доповіді до плану конференції буде ухвалено оргкомітетом після отримання тез. Оргкомітет залишає за собою право відмовити в участі у конференції, якщо тема доповіді не відповідатиме тематиці конференції або її рівень не відповідатиме загальноновизнаним науковим вимогам.

ПРОГРАМА СТАЖУВАНЬ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ НІДЕРЛАНДСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ І ГЕНОЦИДУ (CENTRUM VOOR HOLOCAUST— EN GENOCIDESTUDIES)

Нідерландський Центр вивчення Голокосту і геноциду представляє програму оплачуваних стажувань для українських вчених. Українські фахівці, які володіють англійською мовою, на термін від півтора до трьох місяців відвідують Амстердам і, користуючись консультаціями співробітників Центру, вивчають англійську літературу з проблематики Голокосту та інших геноцидів.

Цільова група учасників програми — історики, етнографи, політологи, антропологи, літературознавці і соціологи, у сфері наукових інтересів яких знаходиться Голокост, а також геноцид та інші тотальні порушення прав людини, зокрема Голодомор й інші масові репресії в СРСР, геноцид вірмен, геноцид в Сребреніце і "етнічні чистки" в колишній Югославії, геноцид в Руанді, терор червоних кхмерів в Камбоджі, а також суміжні теми — зокрема, історія України в Другій світовій війні.

Пріоритет у відборі надається молодим ученим, що отримали ступінь кандидата наук вже в XXI ст., а також аспірантам.

Хронологічні рамки чергового періоду програми — з вересня 2008 року до кінця 2009-го включно. Не виключене продовження програми й надалі.

Детальніше про програму, що розпочалася в 2006 році, можна дізнатися на веб-сайті: www.chgs.nl

З найкращими побажаннями,
Центр дослідження Голокосту і геноциду, Амстердам
Контакт: Dr. Karel Berkhoff
+31(0)20 523 3807
email: k.berkhoff@niod.knaw.nl

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Студентський науковий семінар з історії Голокосту на теренах Західної України та Східної Польщі
- Навчально-методичний семінар для вчителів історії Півдня України
- Міжнародний Конгрес діячів єврейської освіти
- VIII-й Загальноукраїнський шкільний конкурс "Історія та уроки Голокосту"
- Міжнародні педагогічні проекти з вивчення історії Голокосту та проблем міжетнічної толерантності на теренах України
- Новини бібліотеки Українського центру вивчення історії Голокосту
- Інше

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: (044) 285-90-30
<http://www.holocaust.kiev.ua>
E-mail: uhcenter@binet.com.ua

Головний редактор:

Анатолій Подольський
Відповідальний редактор:
Михайло Тяглий
Дизайн та комп'ютерна верстка
Людмила Босенко
Коректор
Тетяна Добровольська

Погляди авторів можуть не завжди збігатися з поглядами редакції.

Видання здійснено за підтримки The Rothschild Foundation (Europe)

Видруковано в ДГВПП
«Зовнішторгвидав України»
Адреса: м. Київ, вул. Воровського, 22,
Тел.: 234-33-04
Наклад 1000